

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ «ΒΙΩΣΙΜΗ» Ή ΑΞΙΟΒΙΩΤΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ; *

Δημήτρης Ρόκος

1. Εισαγωγή στις βασικές έννοιες της «ανάπτυξης»

Όταν οι πολίτες, σε οποιοδήποτε επίπεδο, συζητούν, επιχειρηματολογούν, απαιτούν, διεκδικούν, παλεύουν, αντιδικούν, ή και ανταγωνίζονται -ακόμη και με τις καλύτερες των προθέσεων- για την «ανάπτυξη», (τοπική, περιφερειακή, εθνική, πλανητική, ή θεματική/κλαδική), είναι απολύτως βέβαιο ότι έχουν - οι συντριπτικά περισσότεροι - εντελώς διαφορετική αντίληψη για το τι είναι «ανάπτυξη» και πώς μπορεί αυτή να επιτευχθεί.

Άλλωστε, η σχετική διεθνής βιβλιογραφία (Bottomore, 1990, Ρέππας, 1991, Schuurman (ed.), 1996, Rist, 1997, Ρόκος, 1967, 1980, Rokos, 1972, 1976) αναφέρεται συνήθως αναλυτικά ή κριτικά/αντιπαραθετικά, κυρίως σε οικονομική αύξηση, μεγέθυνση ή ανάπτυξη, σε ενδογενή ή παγκόσμια ανάπτυξη, σε θεματική/τομεακή ανάπτυξη (γεωργική, βιομηχανική, τεχνολογική, τουριστική, κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική), σε ολοκληρωμένη ανάπτυξη, σε ανά-

---

* Η εργασία αυτή αποτελεί σύνθεση των σχετικών τμημάτων των κειμένων:

- «Θεμελιώδεις προϋποθέσεις για ένα σχέδιο Αξιοβιώτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης. Η περίπτωση μιας ελληνικής περιφέρειας. Από τη θεωρία στην πράξη», που συζητήθηκε στο Συνέδριο του Τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με θέμα «Εξουσία και Κοινωνίες στη Μεταδιπολική Εποχή», που έγινε στα Χανιά από 25-28.8.2000, «Η πολιτισμική διάσταση της Αξιοβιώτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης», που συζητήθηκε στο Επιστημονικό Συμπόσιο του Τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και του Π.Σ. Καπεσόβου «Αλ.Νούτσος» με θέμα «Πολιτιστική Οικολογία», στο Καπέσοβο από 29.6.-1.7.2001 και «Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση. Μια απόπειρα ολοκληρωμένης θεώρησης, προσέγγισης και ανάλυσης των πολυδιάστατων σχέσεων, αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεών τους, στα επίπεδα της πολιτικής και της κοινωνίας», που συζητήθηκε στο 2^ο Διεπιστημονικό Συνέδριο «Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο για το Μέσοβιο. Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση», στο Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου από 3-6.6.1998 και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Ουτοπία*, τ.41, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2000.

πτυξη με δικαιοσύνη ή όχι, σε ανάπτυξη με ίσες ευκαιρίες, σε εναλλακτική ανάπτυξη, σε οικολογική ανάπτυξη, σε ανάπτυξη με ανθρώπινο πρόσωπο, σε συμμετρη ανάπτυξη, σε ισόμετρη και άνιση ανάπτυξη, σε ορθολογική ή ανορθολογική ανάπτυξη, σε προγραμματισμένη ή απρογραμματιστη ανάπτυξη, σε μερική, ευκαιριακή και αποσπασματική ανάπτυξη, σε αστική ή αγροτική ανάπτυξη, σε ανάπτυξη με συμμετοχή, σε ανάπτυξη από τα κάτω, σε ήπια ανάπτυξη, σε βιώσιμη ή αειφορική ανάπτυξη, σε συνολική ανάπτυξη κ.λπ.

Για τις σχετικές, συνήθως μονοεπιστημονικές θεωρίες, (και κυρίως αυτές που αναφέρονται στην οικονομική διάσταση της ανάπτυξης), φιλελεύθερες, καπιταλιστικές και νεοφιλελεύθερες, μαρξιστικές, νεομαρξιστικές και μεταμαρξιστικές κ.λπ., ο ενδιαφερόμενος μπορεί να προσφύγει για μια συνολική συνοπτική θεώρησή τους στους F.Schumpeter (1996) και G.Rist (1997), να αναζητήσει τις ρίζες τους στα κλασικά κείμενα πολιτικής οικονομίας των Adam Smith, David Ricardo, J.St.Mill και K. Marx, και να προχωρήσει ειδικότερα, ενδεικτικά, στους S.Amin, P.Baran, W.Rostow, J.Schumpeter κ.λπ. από τη βιβλιογραφία.

Υπάρχει διεθνώς, σε επιστημονικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο, μια σκόπιμη ή μη σύγχυση εννοιών και αντιλήψεων για την «ανάπτυξη», αλλά και πλούσια και σημαντική εμπειρία από τις άπειρες, φραστικές τις περισσότερες φορές, συνηθέστατα «μερικές» και ευχολογικές, αδιέξοδες και ατελέσφορες, ή εκ γενετής υπονομευμένες μέχρι τώρα σχετικές «αναπτυξιακές» προσπάθειες σε πλανητικό αλλά και υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, οι συνέπειες των οποίων καταγράφονται και βιώνονται, στα πραγματικά τους μεγέθη και στις αληθινές τους ποιότητες στη ζωή των ανθρώπων, τόσο των καλούμενων αναπτυσσόμενων, όσο και των φερόμενων ως αναπτυσσόμενων χωρών, με κυρίαρχο κριτήριο διάκρισης των κατηγοριών τους, το επίπεδο, την έκταση και το βάθος της βιομηχανικής τους δραστηριότητας.

Με βάση το κριτήριο αυτό, μια χώρα θεωρείται «αναπτυσσόμενη» ακόμη και αν έχει – και έχει – ένα όλο και πιο μεγάλο ποσοστό πολιτών της που ζουν με εισοδήματα κάτω από το όριο της φτώχειας, είναι άνεργοι, υποασφαχολούμενοι, ετεροασφαχολούμενοι ή περιθωριοποιημένοι, αν η ποιότητα των δημοσίων κοινωνικών υπηρεσιών παιδείας, υγείας, ασφάλισης διαρκώς υποβαθμίζεται, αν τα ιδιωτικά συμφέροντα υποκαθιστούν σταδιακά ακόμα και τις πιο αυτονόητες κρατικές ευθύνες, αν η ανασφάλεια, η αποξένωση, ο ρατσισμός, η ξενοφοβία, ο εθνικισμός στην πιο αποτρόπαια μορφή του, η πορνεία, τα ναρκωτικά, η εγκληματικότητα και η διαπλοκή οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων θεωρούν, αν η αμάθεια, ο αναλφαβητισμός, οι ανισότητες κάθε τύπου αλλά και η σταδιακή έκπτωση της πολυδιάστατης μορφωτικής και πολιτισμικής διάστασης της παιδείας σε μονοδιάστατη τεχνική - επαγγελματική κατάρτιση και επανακατάρτιση, παίρνουν όλο και πιο ανησυχητικές διαστάσεις.

Τη θεώρηση αυτή επιχείρησαν και επιχειρούν να αμφισβητήσουν τα τελευταία χρόνια από διαφορετικές οπτικές, αμέσως ή εμμέσως αρκετοί επιστήμονες, οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, βιολόγοι, μηχανικοί, φιλόσοφοι κ.λπ. στο πλαίσιο μη ιδρυματικών εργασιών τους χωρίς όμως μέχρι σήμερα να έχει συγκροτηθεί μια συνεκτική εναλλακτική θεωρία για την «ανάπτυξη».

Έτσι, προκύπτει ως εκ των ων ουκ άνευ προτεραιότητα, η ανάγκη διαμόρφωσης, μιας κοινά αποδεκτής διεπιστημονικής και ολοκληρωμένης θεωρίας για την «ανάπτυξη», η οποία να εναρμονίζεται με την πολυδιάστατη και ολοκληρωμένη φύση της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας την οποία η «ανάπτυξη» καλείται με ανάλογο τρόπο να επηρεάσει «θετικά» σε όλα τα επίπεδα (Rokos, 1972, 1976, 1995, Ρόκος, 1995β, 1995γ, 1998).

Ουσιαστική συμβολή σ' αυτή την κατεύθυνση θα ήταν, οι διεθνείς και υπερεθνικοί οργανισμοί, οι κυβερνήσεις αλλά και οι φορείς του δημοσίου, του κοινωνικού και του ιδιωτικού τομέα, οι επιστήμονες, οι πολιτικοί, οι πολίτες και οι οργανώσεις τους, να συμφωνήσουν σ' ένα κοινό κώδικα επικοινωνίας και κατανόησης της έννοιας, των αξιών, των στόχων και αυτού καθ' εαυτού του περιεχομένου της «ανάπτυξης» και των εγγενών πραγματικών διαστάσεών της, ώστε στην περίπτωση που πράγματι την επιδιώκουν, οι σχετικές αποφάσεις και δράσεις τους να είναι συμβατές μεταξύ τους και αξιόπιστες, να μην αλληλοαναιρούνται, να σχεδιάζονται σωστά, να συντονίζονται συστηματικά και να προωθούνται συλλογικά και μεθοδικά, ώστε κάποτε να φέρουν τα «προσδοκώμενα» αποτελέσματα.

Να επιτευχθεί όμως μια τέτοια συμφωνία δεν είναι και εύκολο εγχείρημα, γιατί πέραν των αυτονοήτως διαφορετικών προσεγγίσεων των διπόλων κεφαλαίου-εργασίας και «αναπτυγμένων» χωρών του βορρά και «αναπτυσσόμενων» του νότου, ακόμα και ο κάθε πολίτης, με βάση τόσο το αξιακό, ιδεολογικό, κοσμοθεωρητικό, πολιτικό και πολιτισμικό, όσο και το επιστημονικό και επαγγελματικό του «ιδίωμα» αλλά και τις εμπειρίες της καθημερινής του ζωής, είτε υπερτιμά ή υποτιμά συγκεκριμένες διαστάσεις της «ανάπτυξης», ως αντικειμενικά αξιολογικής και υποκειμενικής έννοιας, περιορίζοντάς τη συνήθως με τοπικά, θεματικά και/ή τομεακά κριτήρια, στα οικειότερα μ' αυτόν και πλέον «συμφέροντα» πεδία.

Έτσι, κάποιος μπορεί να θεωρεί κυρίαρχη την οικονομική διάσταση της «ανάπτυξης» μιας περιοχής/περιφέρειας, π.χ. είτε όλης της Ηπείρου ή του προικισμένου με συγκεκριμένα φυσικά και πολιτισμικά διαθέσιμα χωριού του, αγνοώντας, όχι μόνο τις ανάγκες των λιγότερο ευνοημένων γειτονικών χωριών αλλά και τις γενικότερες κοινωνικές και αναπτυξιακές ανάγκες της Ηπείρου ως συνόλου και παραβλέποντας τις κάθε τύπου δυσμενείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

Κάποιος άλλος, πεισμένος απ' τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις και τα

διαβάσματά του, μπορεί να θεωρεί ότι η «μονοκαλλιέργεια» του τουρισμού μπορεί να δώσει τη μόνη λύση στο «αναπτυξιακό» πρόβλημα της Ηπείρου, αγνοώντας την ανάγκη πολυδιάστατων προϋποθέσεων υποδομών, εκπαίδευσης και στήριξης της τουριστικής προσπάθειας από αντίστοιχα αναπτυγμένους τον πρωτογενή, το δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα της παραγωγής.

Η μιμητική όμως αναπαραγωγή και η άκριτη μεταφορά, του όχι αιώνιου, ανισόροπα αποδοτικού και συγκεντρωτικού μοντέλου των υπερκορεσμένων κοσμοπολίτικων τουριστικών θέρετρων της Κέρκυρας, της Ρόδου και της Κρήτης, στην κυρίως ορεινή, εγκαταλειμμένη απ' τους κατοίκους της και με σημαντικότητα αναξιοποίητο οικιστικό και πολιτισμικό πλούτο Ήπειρο, θα συνεπαγόταν αναπόδραστα δυσμενέστερες επιπτώσεις στο φυσικό, το κοινωνικοοικονομικό και το πολιτισμικό επίπεδο της ευρύτερης περιοχής.

Απ' την άλλη μέχρι σήμερα πέρα απ' τις παραπάνω ενδεικτικές και μόνο, «μερικές» και αποσπασματικές αντιλήψεις για την «ανάπτυξη», υπάρχουν και κυκλοφορούν και πολλές άλλες, με αποχρώσεις κρατοκεντρικές, οι οποίες εναποθέτουν αποκλειστικά στο κράτος όλες τις σχετικές ευθύνες, αγνοώντας ή υποτιμώντας στην πραγματικότητα, τόσο τις ευθύνες αλλά και τις δυνατότητες των πολιτών και των ενώσεών τους, όσο και τις δυνάμει πρωτόβουλες δράσεις και ενέργειές τους για σχεδιασμένη και αποτελεσματική αξιοποίηση δημόσιων, εθνικών και κοινοτικών πόρων στην «αναπτυξιακή» προσπάθεια. Οι πόροι αυτοί σύμφωνα με τα ειωθότα, συνήθως, στην καλύτερη περίπτωση, απλώς «απορροφούνται» την τελευταία στιγμή και απολύτως αντιαναπτυξιακά.

Παρά την προς τα έξω εριστική και διαφορετική, αλλά εντούτοις ταυτόσημη στη βάση της αντίληψη, για την οικονομική μεγέθυνση με νεοφιλελεύθερες και ακρότατα, μέχρις ασυδοσίας, ανταγωνιστικές μεθόδους, ως την κυρίαρχη κατεύθυνση της «αναπτυξιακής» στρατηγικής από τις πολιτικές δυνάμεις που εναλλάσσονται στην εξουσία στον σύγχρονο κόσμο μετά την κατάρρευση των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού», και την, υποτίθεται, διαμετρικά αντίθετη αντίληψη των όσων σοβαρών, μικρών, «καθαρών», «ορθόδοξων» ή και «εκσυγχρονιστικών» αριστερών και εναλλακτικών οικολογικών πολιτικών δυνάμεων, για μια «άλλη» συμμετρη, ισόροπη και αποκεντρωμένη ανάπτυξη της κάθε χώρας, οι πολίτες που τις ακολουθούν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία αναγνωρίζουν στο κράτος και την κάθε φορά κυβέρνηση, σε εθνικούς σχηματισμούς (όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση) και σε διεθνείς οργανώσεις (όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και η Διεθνής Τράπεζα), την κύρια ευθύνη και τον αποκλειστικό ρόλο καθορισμού της «αναπτυξιακής» πορείας της κάθε χώρας σε πλανητικό επίπεδο, αλλά και της ιδεολογίας και της ποιότητας της «ανάπτυξης». Και αυτό ανεξάρτητα από το αν συντάσσονται ή αντιτάσσονται στις συγκεκριμένες επιλογές τους.

2. Από τη «βιώσιμη» στην «αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη»

Έτσι, γίνεται επιτακτικό το να βγάλουμε επιτέλους από τα εισαγωγικά του τον αξιολογικό όρο «ανάπτυξη», και να του αποδώσουμε το πραγματικό και εξαιρετικά απλό νόημά του, όπως μπορεί να το καταλάβει - και το καταλαβαίνει - ο κάθε άνθρωπος, πλούσιος ή φτωχός, επιστήμονας ή αναλφάβητος, κάτοικος της πόλης ή του χωριού, στην καθημερινή ζωή του.

Και να ένα παράδειγμα - υπόθεση εργασίας γι' αυτό. Όταν λέμε ότι τα παιδιά μας, (ή τα παιδιά των φίλων μας, ή τα παιδιά όλου του κόσμου) θέλουμε ή ευχόμαστε ν' αναπτυχθούν, είναι απολύτως σίγουρο ότι δεν εννοούμε να γίνουν τετρακόσια κιλά βαριά, ή τρία μέτρα ψηλά.

Στην έννοια «ανάπτυξη» των παιδιών, δίνουμε όλοι αυθορμήτως, το αυτονοήτως εγγενές, πολυδιάστατο, θετικό, δημιουργικό και ολοκληρωμένο νόημά της, το οποίο καλύπτει ταυτόχρονα και αρμονικά, την «όλη», σωματική, ψυχική, πνευματική και συναισθηματική τους υγεία και εξέλιξη, την ομαλή, ειρηνική, δημοκρατική και δημιουργική τους ένταξη και λειτουργία ως συνειδητών, υπεύθυνων και ενεργών πολιτών στο φυσικό, οικογενειακό, φιλικό, κοινωνικό, σχολικό και εργασιακό τους αργότερα περιβάλλον και γενικότερα την με ήθος, «αρετήν και τόλμη», μόρφωση και ευτυχία τους.

Από το 1963 και μέχρι σήμερα υποστηρίζω, ότι παρόμοιο θα πρέπει να είναι και το περιεχόμενο που δίνουμε στο γενικότερο όρο «ανάπτυξη» σε πλανητικό, υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Στις σχετικές εργασίες μου επιχειρήσα να τεκμηριώσω ότι η ανάπτυξη, είτε θα είναι ολοκληρωμένη, δηλαδή ταυτόχρονα οικονομική, κοινωνική, τεχνική/τεχνολογική, πολιτική και πολιτισμική, σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στο συγκεκριμένο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, του οποίου μέρος είναι ο άνθρωπος, ή δε θα υπάρχει καθόλου (Ρόκος, 1963, 1964, 1967, 1970, 1972, 1975, 1977, 1980, 1986, 1988, 1993, 1994, 1995, 1998).

Η ανάγκη όμως αυτής της πολυσήμαντης διαλεκτικής αρμονίας, συμμετρίας και ισορροπίας στη διαδικασία ολοκλήρωσης του «οικονομικού» με το «κοινωνικό», το «πολιτικό» και το «πολιτισμικό», με την κατάλληλη και σε αρμονία με τη φύση, τις παραδόσεις αλλά και τις προόδους της επιστήμης και τεχνικής τεχνολογίας σε κάθε σχέδιο και πρόγραμμα ανάπτυξης, δεν είναι δυστυχώς ακόμη ευρέως κατανοητή και παραδεκτή σήμερα, όχι μόνο από την κυρίαρχη πλανητική υπερδύναμη της νέας τάξης, την παγκοσμιοποιημένη και ανταγωνιστική αγορά της, τις κεντρικές τράπεζες και τα χρηματιστήρια των ομοδοξών δυνάμει ανταγωνιστών της, αλλά ούτε και από τις φερόμενες ως «προοδευτικές», «σοσιαλιστικές» ή «σοσιαλδημοκρατικές» πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες αδυνατούν να διατυπώσουν ένα εναλλακτικό όραμα και αξιακό σύ-

στημα για την ανθρωπότητα, έξω και πέρα από τις κυρίαρχες προδιαγραφές της μονοδιάστατης και μακροπρόθεσμα ακρότατα ανταγωνιστικής και γι' αυτό επικίνδυνης νεοφιλελεύθερης οικονομικής μεγέθυνσης.

Η προοδευτικότερη και μόνο θεωρητικά ανεκτή από τη νέα τάξη αντίληψη για την «ανάπτυξη», αυτή της «αειφόρου ή βιώσιμης ή διατηρήσιμης ανάπτυξης» της έκθεσης της Επιτροπής Brundtland (World Commission on Environment and Development / W.C.E.D.), περιορίζεται, (αφού η Επιτροπή κάνει μια σειρά σωστών διαπιστώσεων, για τη διηνεκή αύξηση των ανισοτήτων, της φτώχειας και της περιθωριοποίησης στη συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών και όχι μόνο στις «αναπτυσσόμενες» χώρες του τρίτου κόσμου, αλλά και στα γκέτο και τις φτωχές περιφέρειες των αναπτυσσόμενων χωρών, από τα Απλάχια Όρη των Η.Π.Α. ως την Ήπειρο), στην ανάγκη λήψης μέτρων λελογισμένης και ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών διαθεσίμων του πλανήτη μας, για να αρκέσουν και για τις επόμενες γενιές.

Ο ορισμός της «βιώσιμης ανάπτυξης», ως της «ανάπτυξης», «που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των επομένων γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες» (W.C.E.D., 1987), προκαλεί πολλά και τεράστια, βάσιμα και θεμιτά ερωτηματικά, σε επίπεδο θεωρίας και πράξης, τόσο για τους επιστήμονες οι οποίοι ασχολούνται με τα θέματα «ανάπτυξης» και για τους πολιτικούς που τα διαχειρίζονται, όσο όμως και για όλους τους σκεπτόμενους πολίτες και εργαζομένους του πλανήτη μας.

Η «βιώσιμη ανάπτυξη», θα αφορά όλους τους ανθρώπους σε κάθε χώρα και κάθε περιφέρειά της και όλες τις ανάγκες τους;

Ποιες άραγε είναι οι ανάγκες αυτές; Ποιων; Ποιοι τις καθορίζουν; Με βάση ποια κριτήρια και πώς; Είναι οι ίδιες για κάθε γωνιά του πλανήτη και για κάθε πολιτισμό; Για τις «αναπτυσσόμενες» δυτικές καπιταλιστικές χώρες και για όλες τις περιφέρειες και τις κατηγορίες πληθυσμού τους; Για τις αναδυόμενες οικονομίες της ανατολής; Για τις κατεστραμμένες πρώην κομμουνιστικές και νυν χυδαία αγοραίες καπιταλιστικές οικονομίες; Για τις οικονομίες των «αναπτυσσόμενων» χωρών του τρίτου κόσμου;

Και ποιες είναι οι ιεραρχήσεις προτεραιοτήτων ικανοποίησής τους στο χώρο και στο χρόνο;

Ποιος μπορεί να καθορίσει τις μελλοντικές ανάγκες των επομένων γενεών; και πώς;

Και στην ικανοποίηση αυτών των αναγκών, πως συνεκτιμώνται και αντιμετωπίζονται τα θέματα: παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης (και με ποιές παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις και δυνάμεις), ενδογενεακής και διαγενεακής δικαιοσύνης για όλες τις κοινωνικές τάξεις, σεβασμού και προστασίας των ανθρωπίνων, ατομικών, πολιτικών, κοινωνικών και εργασιακών δικαιω-

μάτων και του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, καταπολέμησης της αμάθειας, και εξάλειψης της φτώχειας, της καταπίεσης, της ανεργίας κ.λπ.;

Καμιά κυβέρνηση και καμιά αντιπολίτευση δε θέλει, αλλά και δεν μπορεί βέβαια αντικειμενικά ν' απαντήσει σ' αυτά τα τόσο πολύπλοκα ερωτηματικά, χωρίς να προηγηθεί μια σοβαρή, σε πλανητικό επίπεδο, προσπάθεια συστηματικής διεπιστημονικής συνεργασίας και διεξοδικής και ολοκληρωμένης διερεύνησης των σχετικών προβλημάτων.

Στην κατεύθυνση αυτή, μια ενδιαφέρουσα προσπάθεια, που επιδέχεται όμως πολλές αναγνώσεις, εξελίσσεται τα τελευταία χρόνια για την εκτίμηση της ανθρώπινης ανάπτυξης (human development), - η οποία περιέργως φαίνεται μερικά να αυτονομείται θεωρητικά και πρακτικά από την όλη «ανάπτυξη» και την κυρίαρχη αντίληψη γι' αυτήν - με τη δημοσιοποίηση από το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (United Nations Development Programme, U.N.D.P.) των σχετικών ετήσιων του εκθέσεων.

Συγκεκριμένα, με βάση τα στοιχεία του Human Development Report Office (U.N.D.P., 1999), το 1997, μια εικόνα, ενδεικτική, της «ανάπτυξης» στον σύγχρονο κόσμο, αλλά και της φύσης και της ποιότητάς της τεκμηριώνεται επαρκώς από το ότι:

- (α) το πλουσιότερο 20% του πληθυσμού της γης, μοιραζόταν το 86% του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (Α.Ε.Π.), το μέσων εισοδημάτων 60% μοιραζόταν το 13%, ενώ το φτωχότερο 20% μοιραζόταν μόλις το 1% του παγκόσμιου Α.Ε.Π.,
- (β) το πλουσιότερο 20% μοιραζόταν το 82% των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, το μέσων εισοδημάτων 60% μοιραζόταν το 17% και το φτωχότερο 20% μόλις το 1%,
- (γ) το πλουσιότερο 20%, μοιραζόταν το 68% των άμεσων ξένων επενδύσεων, το μέσων εισοδημάτων 60% το 31% και το φτωχότερο 20% μόλις το 1%,
- (δ) το πλουσιότερο 20% διέθετε το 93,3% των χρηστών του διαδικτύου, το μέσων εισοδημάτων 60% διέθετε το 6,5% και το φτωχότερο 20% διέθετε μόλις το 0,2%,
- (ε) οι χώρες του Ο.Ε.С.Д. με το 19% του παγκόσμιου πληθυσμού της γης είχαν το 71% του παγκόσμιου εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών, το 58% των άμεσων ξένων επενδύσεων και το 91% του συνόλου των χρηστών του διαδικτύου.
- (στ) οι διακόσιοι πλουσιότεροι άνθρωποι του πλανήτη υπερδιπλασίασαν την καθαρή αξία των περιουσιών τους στα τέσσερα χρόνια ως το 1998 σε 1 τρις δολάρια, περισσότερα δηλαδή απ' όσα κατέχει το 41% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ οι τρεις μεγαλύτεροι δισεκατομμυριούχοι είχαν ενεργητικό μεγαλύτερο από το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν όλων των ελάχιστα αναπτυγμένων χωρών και των 600 εκατομμυρίων κατοίκων τους.

Παρά την πρόοδο που επιτεύχθηκε τον εικοστό αιώνα και η οποία εκτιμάται από την Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του 1999 του U.N.D.P. ως τεράστια, η φτώχεια και η κοινωνική ανισότητα εξακολουθούν να βρίσκονται παντού, τόσο στις «αναπτυσσόμενες» όσο και στις «αναπτυγμένες» χώρες.

Συγκεκριμένα,

(α) στις «αναπτυσσόμενες» χώρες, με τρομακτικές και στο εσωτερικό τους ανισότητες σε περιφερειακό και πολιτικό επίπεδο αλλά και μεταξύ ανδρών και γυναικών,

- περισσότεροι από το ένα τέταρτο των 4.5 δις κατοίκων τους εξακολουθούν να μη έχουν πρόσβαση στη γνώση και στις ελάχιστες ατομικές και δημόσιες υπηρεσίες, το δε προσδόκιμο της ζωής τους δεν ξεπερνά τα 40 χρόνια,

- περίπου 1.3 δις του πληθυσμού τους δεν έχουν πρόσβαση σε καθαρό νερό,

- περίπου 840 εκατομμύρια ανθρώπων υποσιτίζονται,

- περίπου 1.3 δις του πληθυσμού τους ζουν με εισόδημα μικρότερο από 1 δολάριο την ημέρα (στοιχεία του 1987),

- ένα στα επτά παιδιά δεν αποκτά ούτε τη στοιχειώδη εκπαίδευση κ.λπ.

(β) στις βιομηχανικές ή αλλιώς «αναπτυγμένες» χώρες απ' την άλλη μεριά, και πάλι με σημαντικότερες εσωτερικές ταξικές και περιφερειακές ανισότητες,

- ένας στους οκτώ κατοίκους ακόμη και των πλουσιότερων χωρών του κόσμου επηρεάζεται από κάποια από τα στοιχεία της ανθρώπινης φτώχειας, όπως η μακροχρόνια ανεργία, ένα εισόδημα κάτω από το όριο φτώχειας, η μη δυνατότητα να διαβάσουν και να γράφουν, το μέγιστο δυνατό όριο ζωής τους των 60 χρόνων.

Παρ' όλα αυτά, πανεπιστημιακοί δάσκαλοι και ερευνητές, επιστήμονες όλων των ειδικοτήτων, εκπαιδευτικοί, πολιτικοί και πολίτες, αθώοι και αμέριμνοι μηνιάζουν τα τελευταία χρόνια αποκλειστικά τα της συμβατής με τα συμφέροντα των παγκοσμιοποιημένων αγορών «βιώσιμης ανάπτυξης», τη θεομοποιούν, τη θεοποιούν, την καταναλώνουν σε όλα τα επίπεδα, και κάθε αντίθετη φωνή και επιχείρημα, στην καλύτερη περίπτωση αγνοούνται επιδεικτικά από τη νέα τάξη και τους απανταχού πολιτικούς και ακαδημαϊκούς υπαλλήλους της, ενώ στη χειρότερη, γραφικοποιούνται από την κυρίαρχη αντίληψη και πολιτική των χειραγωγούμενων από τις αγορές Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

Η έννοια και η λογική της ολοκληρωμένης ανάπτυξης την οποία υποστηρίζω, υπερκερνά τη «μερικώς» ορθή, αλλά διαχειριστική σε τελευταία ανάλυση, λογική της «βιώσιμης ανάπτυξης», για να οδηγήσει τη σκέψη και την ατομική και συλλογική, επιστημονική, πολιτική και κοινωνική δράση, (αν καταστεί επαρκώς πειστική για τους περισσότερους), στην επιδίωξη μιας πραγματικά αξιοβιώτης ανάπτυξης για ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Η αξιολύβωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη δε θα μετρίεται με πλασματικούς στην πράξη δείκτες όπως το ακαθάριστο εθνικό προϊόν ή το κατά κεφαλήν εισόδημα, ούτε με απλούς ή σύνθετους δείκτες κοινωνικής ανάπτυξης και με στατιστικές οι οποίες έντεχνα θα αποκρύπτουν συχνά τα στοιχεία της πραγματικότητας, για να τεκμηριώσουν ότι όταν τα πράγματα πάνε καλά στις αγορές, τότε κάθε χρόνο θα γίνονται για όλους καλύτερα.

Γιατί από το 1990 που εκδόθηκε η πρώτη έκθεση για την ανθρώπινη ανάπτυξη μέχρι το 1999 που εκδόθηκε η δέκατη, κάθε ευγενές ευχολόγιο, συμπεριλαμβανομένων των διακηρύξεων του Ρίο το 1992 και των αποφάσεων του Κγγοτο το 1997 για λιγότερη φτώχεια και στέρηση, για μικρότερη καταστροφική του περιβάλλοντος, για λιγότερη κοινωνική αστάθεια και περιθωριοποίηση ανθρώπων και κρατών, για λιγότερη ανισότητα μεταξύ των πολιτών ενός κράτους αλλά και μεταξύ των κρατών και για λιγότερη παραβίαση των ανθρωπίνων, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, σε συνθήκες διατήρησης των πλεονεκτημάτων των παγκοσμίων αγορών, του ανταγωνισμού και της οικονομικής αποδοτικότητας των φυσικών και ανθρώπινων διαθεσίμων, αποδεικνύεται αδύνατο να έχει και την παραμικρή τύχη υλοποίησης, ακόμη και για τους πιο καλόπιστους απολογητές της παγκοσμιοποίησης.

Τα επίσημα στοιχεία του ΟΗΕ βεβαιώνουν π.χ. ότι περισσότερες από 80 χώρες εξακολούθουν να έχουν κατά κεφαλήν εισόδημα μικρότερο απ' όσο είχαν δέκα ή περισσότερα χρόνια πριν. (U.N.D.P., 1999)

Αλλά ακόμη και ο θεοποιημένος από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης ανταγωνισμός κινδυνεύει από την ασυδοσία του κεφαλαίου που αυτές εξέθρεψαν και οι αφελείς θεωρούν ότι μπορεί να συμβάλει σε μια καλύτερη ζωή όλων των ανθρώπων στο κοινό μας σπίτι, τον πλανήτη γη.

Με το πρόσφατο κύμα των συγχωνεύσεων και εξαγορών, πάντα σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του ΟΗΕ, ως το 1998 οι δέκα π.χ. μεγαλύτερες εταιρείες παραγωγής φυτοφαρμάκων ήλεγχαν το 85% μιας παγκόσμιας αγοράς 31 δις δολαρίων, ενώ οι δέκα μεγαλύτερες εταιρείες τηλεπικοινωνιών το 86% μιας παγκόσμιας αγοράς 262 δις δολαρίων.

Οι συγχωνεύσεις όμως και οι εξαγορές, (οι οποίες επεκτείνονται και στα πεδία της ενέργειας, της πληροφορικής, της αυτοκινητοβιομηχανίας κ.λ.π.), οδηγούν αναπόδραστα σε υπερσυγκέντρωση πλούτου και υπερσυσσώρευση μονοπωλιακής οικονομικής αλλά και πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής δύναμης, σε διαπλοκή συμφερόντων με κυβερνήσεις και αντιπολιτεύσεις, σε απόλψεις εργαζομένων κ.λπ.

Η πραγματικότητα, ακόμα και μέσα από τις λίγες παραπάνω γραμμές της τελευταίας «Έκθεσης για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη -1999» του ΟΗΕ (U.N.D.P., 1999), επιβεβαιώνει τον Κ. Μαξ, για το ότι σε συνθήκες καπιταλισμού, ανα-

πόδραστα, οι φτωχοί θα συνεχίσουν να γίνονται φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι.

Σήμερα, μόνο ο Μπίλ Γκέιτς π.χ. έχει πια περιουσία, μεγαλύτερη από το ακαθάριστο εθνικό προϊόν της Πορτογαλίας, ενώ το μερίδιό του στη Microsoft υπερτριπλασιάστηκε το 1999 (93 δις δολάρια), σε σχέση με το 1998 (30 δις δολάρια).

Κάθε μέρα σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΗΕ, για την «ανθρώπινη ανάπτυξη», «περισσότερα από 1,5 τρις δολάρια ανταλλάσσονται στις αγορές συναλλάγματος και περίπου το ένα πέμπτο από τα παραγόμενα προϊόντα και υπηρεσίες κάθε χρόνο αποτελούν αντικείμενο εμπορίας».

Σ' αυτό συνέβαλε και συμβάλλει δραματικά μεταξύ άλλων και η μονοδιάστατη επιστροφή της επιστήμης, της έρευνας και της τεχνολογίας, για την ανάπτυξη, επέκταση και λειτουργία από απόσταση νέων αγορών συναλλάγματος και κεφαλαίου διασυνδεδεμένων εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο σε πλανητική κλίμακα σε πραγματικό χρόνο. Γιατί οι δυνάμεις της κυρίαρχης οικονομικής-με την έννοια της αύξησης-παγκοσμιοποίησης χρηματοδοτούν επιλεκτικά και διαφορεικά και προωθούν εντατικά και κατά πλήρη προτεραιότητα ερευνητικές και τεχνολογικές δράσεις στα σχετικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα πεδία.

Πραγματικά, η τηλεματική και η διαστημική τεχνολογία, με την κινητή τηλεφωνία, τα δίκτυα των μέσων μαζικής και ειδικής επικοινωνίας, το διαδίκτυο και τις συνδέσεις μ' αυτό των τραπεζών, των χρηματιστηρίων και των διεθνών, (κυρίως κερδοσκοπών) επενδυτών, στήριξαν αποφασιστικά τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (World Trade Organization) με πολυμερείς συμφωνίες για το εμπόριο, τις υπηρεσίες και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, αλλά και με ισχυρούς μηχανισμούς υλοποίησης των πολιτικών του, να αποκτήσει, όπως και οι πολυεθνικές εταιρείες, θεωρητικά αλλά και στην πράξη, μεγαλύτερη οικονομική αλλά και κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική δύναμη από τις εθνικές κυβερνήσεις και τους πολίτες του κόσμου.

Η επιχειρούμενη να τεκμηριωθεί και να διαδοθεί αντίληψη, ότι τα αγαθά μιας τέτοιας παγκοσμιοποίησης και οι σχετικές τεχνολογίες αιχμής μπορούν να αξιοποιηθούν εξ ίσου και από τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και τους πολίτες του κόσμου για επικοινωνία και συντονισμό της δράσης τους ακόμη και ενάντια σ' αυτήν, σύντομα θα αποδειχθεί ανιστόρητη και στην καλύτερη περίπτωση θα οδηγήσει σε αιχμιακές, θεαματικές ολιγοήμερες «δράσεις», οι οποίες όπως στο Σηάτλ θα μπορούν να ενσωματωθούν στο σύστημα δυσφημούμενες απ' αυτό, ως «μοιραία, εκτονωτικά, επεισόδια του περιφερόμενου διεθνούς πλέον και ετερόκλητου υπερσυντηρητικού έως και αναρχικού περιθωρίου».

Έτσι, αν ληφθούν υπ' όψη και τα τεράστια υπερκέρδη του τοκογλυφικού συνήθως τραπεζικού και του χρηματιστηριακού κεφαλαίου, τα οποία, με τη

βοήθεια των τεχνολογιών αιχμής και ιδιαίτερα της τηλεματικής, πραγματοποιούνται σε κλάσματα δευτερολέπτου στα κερδοσκοπικά «αναπτυξιακά» παιχνίδια των καλούμενων κατ' ευφημισμὸν διεθνῶν «επενδυτῶν», προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα, ὅτι ὁ αφελὴς θεωρητικὰ ὀρισμὸς ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσότερο τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας τῆς «βιώσιμης ἢ αειφόρου ἀνάπτυξης» καὶ οἱ ποικίλοι (αφελεῖς στὴν καλύτερη περίπτωση) ὀπαδοὶ καὶ ἀπολογητὲς τους, μποροῦν νὰ αξιοποιηθοῦν καὶ αξιοποιούνται κατάλληλα στὸ πλαίσιο τῆς παγκοσμιοποίησης τῶν αγορῶν, γιὰ νὰ μεταμφιέσουν ἐπὶ τὸ «εκσυγχρονιστικὰ προοδευτικότερο», τὴν ἀγριότερη μέχρι σήμερα ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ «αξιοβίωτη ὀλοκληρωμένη ἀνάπτυξη», καμμία καὶ σε κανένα ἐπίπεδο σχέση, συνάφεια ἢ συγγένεια ἔχει με τὴν φερόμενη ὡς «βιώσιμη» ἢ «αειφόρο ἀνάπτυξη».

Καὶ μόνο τὸ γεγονός, ὅτι εφευρίσκονται βολικοὶ ὄροι καὶ θεωρίες, ὅπως ὁ «πράσινος ἢ φυσικὸς καπιταλισμὸς» καὶ ὅτι οἱ λέξεις, ἔννοιες καὶ πολιτικὲς κλειδιά, ὅπως «ανταγωνιστικότητα», «επιχειρηματικότητα» καὶ «οικονομικὴ ανταποδοτικότητα», σηματοδοτοῦνται καὶ σημασιοδοτοῦνται, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν καὶ τὶς πολυσχιδεῖς δραστηριότητές του (<http://www.unu.edu/>), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐθνικὲς νομοθεσίες τοῦ συρμού, (καὶ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ, με τὸν Νόμο 2742, ΦΕΚ 207 τῆς 7ης Οκτωβρίου 1999 γιὰ τὸ χωροταξικὸ σχεδιασμὸ, τὴν αειφόρο ἀνάπτυξη καὶ ἄλλες διατάξεις καὶ τὸν Νόμο 2508, ΦΕΚ 124 τῆς 13ης Ἰουνίου 1997 γιὰ τὴ βιώσιμη οἰκιστικὴ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων καὶ οἰκισμῶν τῆς χώρας καὶ ἄλλες διατάξεις), ὡς ἀπολύτως συμβατὰ με τὴ «βιώσιμη» ἢ «αειφόρο ἀνάπτυξη» ἰδεώδη καὶ ὁράματα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ πλανήτη, τὴν ἴδια ὥρα πού ἡ λεηλασία τοῦ τρίτου κόσμου καὶ ἡ καταστροφή τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρώπινου πλανητικοῦ περιβάλλοντος συνεχίζονται, ἐπιδεινούμενες, ἀποδεικνύει ὅτι κονιορτοποιεῖται, ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς πιο καλόπιστους, ἡ ὅποια αξιοπιστία τῆς βιωσιμότητας ἢ αειφορίας (sustainability) τῆς επαγγελομένης «ἀνάπτυξης».

Γιατί π.χ. πῶς μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ «βιώσιμη» ἀνάπτυξη;

(α) στὸ πεδίο τῆς διατροφῆς, ὅταν πέρα ἀπὸ τὶς φτωχὲς χώρες πού λιμοκτονοῦν καὶ θὰ εξακολουθήσουν νὰ λιμοκτονοῦν, ἀκόμα καὶ γιὰ τὶς χώρες τοῦ πλούσιου βορρᾶ ἡ θεοποιημένη πλέον στὶς συνθήκες κυριαρχίας τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ ἀνταγωνιστικότητα καὶ ἡ ἐπιδίωξη τῆς μέγιστης κερδοφορίας τῶν σχετικῶν πολυεθνικῶν επιχειρήσεων, ὀδηγοῦν με μαθηματικὴ ἀκρίβεια, στὶς τρελὲς ἀγελάδες, τὶς ζωτροφές με διοξίνες καὶ ἀπὸ πτώματα ἀρρώστων ζώων, στὰ μεταλλαγμένα φυτικὰ προϊόντα, στὴν κλωνοποίηση κ.λπ. με ἀναπόδραστες δυσμενεῖς συνέπειες, ὄχι μόνο στὴν σωματικὴ καὶ ψυχικὴ υγεία τῶν πολιτῶν τους καὶ στὶς ἠθικὲς ἀξίες τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σ' αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ μακροπρόθεσμα συμφέροντα μίας υγιούς (θεωρητικὰ) καπιταλιστικῆς

οικονομίας, η οποία κατά τον πατέρα της, Adam Smith θα προήγαγε, μέσω της «εν ελευθερία και ασφαλεία» επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος κάθε ανθρώπου, το κοινωνικό συμφέρον.

(β) στο πεδίο της παραγωγής τεχνικών έργων, όταν ο ανηλεής ανταγωνισμός οδηγεί τις σχετικές μειοδοτικές διαγωνιστικές διαδικασίες είτε σε κακόγουστο θέατρο διαπλεκόμενων συμφερόντων, ή σε εξευτελιστικά μεγάλες εκπτώσεις οι οποίες μοιραία θα συνεπάγονται: βέβαιες κακοτεχνίες, μη σεβασμό των απαραίτητων τεχνικών και χρονικών προδιαγραφών, μεγάλους κινδύνους για την ασφάλεια των χρηστών των έργων αυτών, (οι απώλειες ανθρωπίνων ζωών από καταρρευσείς κτιρίων σε σεισμούς, από ελλιπή μέτρα ασφαλείας λειτουργίας χώρων, μεταφορικών μέσων κ.λπ. βρίσκονται δυστυχώς στην καθημερινή ειδησεογραφία των ΜΜΕ όλων των χωρών) και το συνηθέστερο σε μη ολοκλήρωση, σε εγκατάλειψή τους και σε έναρξη ατέρμονων και απολύτως βλαπτικών για το δημόσιο συμφέρον δικαστικών διαδικασιών, με νομοτελειακά αναμενόμενη και τη διασπάθιση πολύτιμων οικονομικών πόρων.

(γ) στα πεδία της επιστήμης, της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας, όταν ο χωρίς ηθικούς φραγμούς ωφελμιστικός ανταγωνισμός υποκαθιστά μέσα από τα εκπαιδευτικά συστήματα της κυρίαρχης ιδεολογίας την ευγενή και δημιουργική άμιλλα, και η εκπαιδευτική διαδικασία από ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας, μόρφωση και πολιτισμός εκφυλίζεται σε μονοδιάστατη τεχνοκρατική κατάρτιση κατάλληλων για την μεγιστοποίηση της κερδοφορίας και της ισχύος των πολυεθνικών εταιρειών μελλοντικών εργαζομένων. Βέβαιη μακροπρόθεσμα συνέπεια μιας τέτοιας κοντόφθαλμης επιλογής είναι ότι έτσι θα υπονομευθούν ακόμα και τα ίδια τα συμφέροντα μιας υγιούς (θεωρητικά) καπιταλιστικής οικονομίας, μια που τα Πανεπιστήμια, τα οποία ιδιωτικοποιούνται σ' όλον τον κόσμο όλο και περισσότερο, για να γίνουν συμβατότερα με τις διαρκώς αυξανόμενες και κυρίως πλασματικές ανάγκες μιας διαρκώς αυξανόμενης και επεκτεινόμενης παραγωγής και κατανάλωσης (που θα εξακολουθεί να απομυζά και να διασπαθίζει κυρίως τα φυσικά και ανθρώπινα διαθέσιμα του φτωχού νότου και όχι μόνο), δεν θα μπορούν πλέον να παράγουν με την έρευνα νέα γνώση.

3. Η οικονομική διάσταση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης

Η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη θα μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν οι ανθρώπινες κοινωνίες αποκτήσουν την πεποίθηση και διαμορφώσουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις ατομικής και συλλογικής μόρφωσης, βούλησης και δράσης όλων των πολιτών τους, να αξιοποιήσουν την επιστημονική και διεπιστημονική μεθοδολογία, την τεχνολογική πρόοδο, την εργασία, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους, με βάση τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της

δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της πολιτικής οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας και ηθικής, της δημιουργικής άμιλλας, του μέτρου και του σεβασμού στη φύση και τους πολιτισμούς των ανθρώπων, για μια καλύτερη ζωή σ' έναν καλύτερο κόσμο.

Στην έννοια της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αντικειμενικά από τη φύση της οικουμενικού χαρακτήρα και πλανητικής κλίμακας και σημασίας, η οικονομική της διάσταση, μ' άλλα λόγια η συμβατή μ' αυτήν και το περιβάλλον οικονομική ανάπτυξη:

- όχι μόνο δεν αγνοεί, αλλά προϋποθέτει δημιουργικά, θεμελιώνεται, συμβαδίζει και συντελεί στην κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ανάπτυξη, όλων των ανθρώπων, όπου γης,
- αξιοποιεί γι' αυτό και αναπτύσσει την κάθε φορά κατάλληλη στο χώρο και το χρόνο τεχνολογία,
- κατανοεί και έχει ως άξονα των πρωτοβουλιών και δράσεών της, σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, υπερεθνικό και πλανητικό επίπεδο, την ανάγκη προστασίας της φύσης, η οποία εμπεριέχει ως αναπόσπαστο μέρος της τον άνθρωπο και τους πολιτισμούς του.

Έτσι, μιας τέτοιας φύσης και ποιότητας οικονομική ανάπτυξη:

- δεν καθυποτάσσει τη φύση, δε ρυπαίνει και δε μολύνει το φυσικό, κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον, με τον ασύδοτο ανταγωνισμό των αγορών των «αναπτυγμένων» χωρών και δεν αυτοσυγχωρείται με λογικές του τύπου «ο ρυπαίνων πληρώνει», ή αγοραπωλησιών «δικαιωμάτων ρύπανσης», οι οποίες θεσμοποιούν τη δυνατότητα απόλυτης ρύπανσης του περιβάλλοντος για τις ισχυρές βιομηχανικές χώρες, αλλά και διαιώνιση της εκμετάλλευσης αλλά και της υποβάθμισης της ποιότητας ζωής για τους λαούς των φτωχών χωρών του τρίτου και του πρώην δεύτερου κόσμου,
- δε χειραγωγεί την πολιτική υπαλληλοποιώντας την για την εξυπηρέτηση των ζωτικών συμφερόντων του κεφαλαίου,
- δεν ισοπεδώνει τους πολιτισμούς ομογενοποιώντας τους κατ' εικόνα του πολιτισμού της κυρίαρχης υπερδύναμης για την επέκταση των αγορών της,
- δεν καθιστά υποχείριά της την επιστήμη, την έρευνα και την τεχνολογία, χρηματοδοτώντας τις επιλεκτικά και μόνο αν παράγουν νέα εμπορεύσιμα και κερδοφόρα προϊόντα και υπηρεσίες,
- δε διασπαθίζει στο βαθμό του μέγιστου δυνατού και άμεσου κέρδους τα φυσικά και ανθρώπινα διαθέσιμα του πλανήτη, θέτοντας σε κίνδυνο τη διατηρούμενη για εκατομμύρια χρόνια ασφάλεια ακεραιότητα και ισορροπία του, βαθαίνοντας την αδικία, τις ανισότητες και το χάσμα στα πρότυπα διανομής και κατανάλωσης ανάμεσα σε πλούσιες (αναπτυγμένες) και φτωχές (αναπτυσσόμενες) χώρες, ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις σε κάθε χώρα και ανάμεσα στους προνομιούχους του σήμερα και του αύριο και τις επόμενες γενιές,

- δεν αλλοτριώνει μέσα από τις διαδικασίες παραγωγής τις ανθρώπινες και κοινωνικές σχέσεις,
- δεν αγοραιοποιεί τις ανθρώπινες κοινωνίες, αποτιμώντας τα ήθη, τους τοπικούς πολιτισμούς, τις αξίες και τις πεποιθήσεις τους σε ανοδικούς ή καθοδικούς δείκτες των χρηματιστηρίων της,
- δε διαφθείρει συνειδήσεις, εκμαυλίζοντας πολιτικούς, επιστήμονες, καλλιτέχνες, κινήματα, συνδικάτα, αλλά και εργαζομένους και ανέργους, εκμεταλλευόμενη διαφορικά τις θεμιτές ή αθέμιτες φιλοδοξίες, προσδοκίες και ανασφάλειές τους,
- δε διατηρεί τα δεσμά της φτώχειας, της αμάθειας, της κακής υγείας, της έλλειψης τροφών και καθαρού νερού για τους κατοίκους των χωρών του τρίτου κόσμου συνεχίζοντας τη λεηλασία τους μέσω της διαδικασίας εξυπηρέτησης των δανείων και των χρεών τους τα οποία υπερσυσσώρευσε η δήθεν «αναπτυξιακή» βοήθεια των πλουσίων χωρών και
- δεν τείνει να μετατρέπει τους ενεργούς, συνειδητούς και υπεύθυνους πολίτες σε παθητικούς και φοβισμένους υπηκόους, καταναλωτές, και γλίσκρα αμειβομένους (και πάντα υπό το φάσμα της διαρκώς αυξανόμενης ανεργίας) εργαζομένους στις αναπτυσσόμενες χώρες.

4. Η πολιτική διάσταση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης

Στην έννοια της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αντικειμενικά, (όπως προαναφέρθηκε), από τη φύση της οικουμενικού χαρακτήρα και πλανητικής κλίμακας και σημασίας, η πολιτική της διάσταση, μ' άλλα λόγια η συμβατή μ' αυτήν και το περιβάλλον πολιτική ανάπτυξη:

- όχι μόνο δεν αγνοεί, αλλά προϋποθέτει δημιουργικά, θεμελιώνεται, συμβαδίζει και συντελεί στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη,
- έχει ως κύριο στόχο την ουσιαστική συμμετοχή σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, όλων των ανθρώπων, ως ελεύθερων, μορφωμένων, ολοκληρωμένα πληροφορημένων και ενημερωμένων, χειραφετημένων, υπεύθυνων, συνειδητών και ισότιμων πολιτών, οι οποίοι εργάζονται, παράγουν, δημιουργούν, στοχάζονται και δρουν, ατομικά και συλλογικά, με τρόπο ώστε η προαγωγή των ενδιαφερόντων και συμφερόντων τους να τελείται με σεβασμό των δικαιωμάτων όλων των άλλων, αλλά και της ποιότητας μιας αξιοβίωτης ζωής γι' αυτούς και τα παιδιά τους, σ' ένα φιλικό και ισορροπημένο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, και
- έχει ως ισχυρό θεμέλιο και αξιοπιστη εγγύηση την δημόσια παιδεία/μόρφωση/πολιτισμό, στην οποία έχουν ισότιμη πρόσβαση όλοι ανεξαιρέτα οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από φυλή, φύλο, εθνικότητα, χρώμα, ηλικία και πεποιθή-

σεις, για να μπορούν να κοινωνικοποιηθούν και να αναπτύξουν τις δημιουργικές δυνατότητες και δεξιότητες του μυαλού και του χεριού τους, την κριτική τους σκέψη και ικανότητα και την πολιτική και κοινωνική συνείδηση και ευθύνη τους.

Έτσι σε πλανητικό επίπεδο, μιας τέτοιας φύσης και ποιότητας πολιτική ανάπτυξη:

- δεν μπορεί να συμβιβάζεται με την για οποιοδήποτε λόγο εκχώρηση των βασικών πολιτικών δικαιωμάτων και της ανοχής οποιοδήποτε ανθρώπου σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη σε οποιαδήποτε ανελεύθερη, ανίκανη, εξαρτημένη πολιτικά και οικονομικά, ή διεφθαρμένη τοπική, εθνική, ή υπερεθνική εξουσία,

- δεν μπορεί να βασίζεται μόνο στη διεκδίκηση και άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων από πολίτες οι οποίοι συνειδητά ή ασυνείδητα απεμπολούν τις ουσιαστικές σχετικές τους υποχρεώσεις και ευθύνες, και

- δεν μπορεί να είναι σημειακή, οριοθετώντας ουτοπικές οάσεις αρτυωμένης και ασφαλούς δημοκρατίας των ολίγων, των προικισμένων ή των κάθε τύπου προνομιούχων, ενώ στον εγγύς ή απώτερο περίγυρο θα κυριαρχούν τυραννικά, δικτατορικά, ολιγαρχικά και διεφθαρμένα καθεστώτα και αλαζονικές υπερδυνάμεις.

5. Η κοινωνική διάσταση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης

Στην έννοια της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης αντικειμενικά από τη φύση της οικουμενικού χαρακτήρα και πλανητικής κλίμακας και σημασίας, η κοινωνική της διάσταση, μ' άλλα λόγια η συμβατή μ' αυτήν και το περιβάλλον κοινωνική ανάπτυξη:

- όχι μόνο δεν αγνοεί αλλά προϋποθέτει δημιουργικά, θεμελιώνεται, συμβαδίζει και συντελεί στην οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ανάπτυξη, όλων των ανθρώπων όπου γης,

- αξιοποιεί γι' αυτό και αναπτύσσει την κάθε φορά κατάλληλη στο χώρο και τον χρόνο τεχνολογία,

- σέβεται τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της δημοκρατίας και του μέτρου και

- κατανοεί και έχει ως άξονα των πρωτοβουλιών και δράσεών της, σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, υπερεθνικό και πλανητικό επίπεδο, την ανάγκη προστασίας της φύσης, η οποία εμπεριέχει ως αναπόσπαστο μέρος της τον άνθρωπο και τους πολιτισμούς του.

Έτσι μιας τέτοιας φύσης και ποιότητας κοινωνική ανάπτυξη:

- δεν μπορεί να περιορίζεται στις «αναπτυγμένες» μόνο χώρες και ιδιαίτερα στις μικρές προνομιούχες κοινωνικές τάξεις και ομάδες τους, στις οποίες οι

σχετικοί (και αμφιλεγόμενοι πάντα) «δείκτες» ενημερούν, ως ποσοστιαία αριθμητικά μεγέθη που βεβαιώνουν «τάσεις» ξεπεράσματος «της αμάθειας, της φτώχειας και της καταπίεσης», πρωταρχικών εμποδίων στην επίτευξή της,

- δεν μπορεί να συμβιβάζεται με τις τεράστιες και διαρκώς ογκούμενες και οξυνόμενες κοινωνικές ανισότητες μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών, αλλά και κοινωνικών τάξεων και ομάδων στο πλαίσιο της ίδιας «αναπτυσσόμενης» ή «αναπτυσσόμενης» χώρας,

- δεν μπορεί να συνυπάρχει με τις κυρίαρχες οικονομικές και πολιτικές επιλογές των πρώην αποικιοκρατικών μεγάλων δυνάμεων και σήμερα των παγκοσμιοποιημένων αγορών της νέας τάξης, οι οποίες εκμεταλλεύθηκαν (και εκμεταλλεύονται μέσω της δήθεν οικονομικής βοήθειας και των «κανόνων» του διεθνούς εμπορίου) ληστικά, τα φυσικά και ανθρώπινα διαθέσιμα των αποικιών και τώρα υποτίθεται «ανεξαρτήτων αναπτυσσομένων» χωρών του τρίτου κόσμου, καθηλώνοντας τις κοινωνίες τους αλλά και την εργατική τάξη σε μόνη υπανάπτυξη, και

- δεν μπορεί να διασφαλισθεί όταν όσοι υπέταξαν και υπαλληλοποίησαν στα χρόνια μας την παιδεία, την έρευνα και την τεχνολογία, τις αξιοποιούν μονοδιάστατα στην κατεύθυνση της αέναης παραγωγής νέων, χρήσιμων ή άχρηστων, προϊόντων και υπηρεσιών, (αλλά σε κάθε περίπτωση οπωσδήποτε ικανοποιητικά εμπορεύσιμων), τροφοδοτώντας ένα πρότυπο καταστροφικής για τις ανθρώπινες κοινωνίες και το πλανητικό περιβάλλον και αχαλίνωτης κατανάλωσης και μόνο για τους «δυνάμει» προνομιούχους.

Αντίθετα, η συμβατή με την αξιόβιωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη, κοινωνική ανάπτυξη, προϋποθέτει τη ριζική ανατροπή του κυρίαρχου μοντέλου παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης, το οποίο βασίζεται στην υπερπαραγωγή, στην παγίωση της άνισης διανομής, στην εντεινόμενη λεηλασία και διασπάθιση των φυσικών και ανθρώπινων διαθεσίμων και δυνατοτήτων του πλανήτη μας και στην ανορθολογική και χωρίς ηθικούς φραγμούς επιδίωξη συνεχούς μεγιστοποίησης της ανταγωνιστικότητας, του κέρδους, της «αποδοτικότητας» και της «αποτελεσματικότητας» των αγορών.

Η πολυδιάστατη ιστορική εμπειρία και η ολοκληρωμένη, ορθολογική, διαλεκτική και με πλανητικό ήθος (global ethos) διεπιστημονική προσέγγιση και ανάλυση της αδιάσπαστης ενότητας της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας του σύγχρονου κόσμου (Ρόκος, 1998) τεκμηριώνουν τη θέση ότι: μια τέτοια ανατροπή που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως προοδευτική κοινωνική αλλαγή, δεν μπορεί πλέον να επιτευχθεί από τα πάνω, από σωτήριες ιδεολογίες, «σοφούς βασιλείς», χειραγωγούμενες πλειοψηφίες, παραδοσιακά και εκσυγχρονιστικά κόμματα, «επαναστατικές» μειοψηφικές πρωτοπορίες, εξαρτημένες κυβερνήσεις και αντιπολιτεύσεις, δημοφιλείς διανοούμενους του

συρμού και «ανοιχτόμυαλες» πολυπράγμονες προσωπικότητες «μισθοφόρων» ειδικών.

Υποκείμενα και φορείς μιας τέτοιας αντίληψης και πράξης κοινωνικής ανάπτυξης μπορούν να είναι μόνο μορφωμένοι, συνειδητοί, χειραφετημένοι και υπεύθυνοι οικουμενικοί άνθρωποι, οι οποίοι θα βλέπουν τον πλανήτη γη ως κοινό τους σπίτι, τα ενδιαφέροντα και συμφέροντά τους συμβατά με μια ορθολογική και διαλεκτική ηθική «καλής (σύμφωνα με τον Habermas) κοινωνίας», και τις τύχες τους αλληλέγγυες με εκείνες των όπου γης συνανθρώπων τους.

Για μια τέτοια προοπτική, θεμέλιο επαρκές και αξιόπιστο είναι μια παιδεία ως μόρφωση και πολιτισμός, ριζικά διαφορετική από τη σημερινή που παρέχουν τα σχολεία κάθε βαθμίδας, τα οποία τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια χαρακτηρίζονται από την παθητική αποδοχή της κυρίαρχης ιδεολογίας για την ανάγκη απόλυτης προσαρμογής τους στις επιταγές της νέας τάξης, ώστε ν' αποτελέσουν με επιτυχία τον προθάλαμο και το θερμοκήπιο καλλιέργειας των νέων ιδεωδών της ανταγωνιστικότητας, της επιχειρηματικότητας και της παραγωγής των αναλώσιμων και αποδοτικών επιστημόνων και ειδικών τεχνοκρατών υπηκόων της, οι οποίοι, χωρίς το μικρόβιο, (αλλά και τα γνωστικά εφόδια), της κριτικής σκέψης, θα μπορούν ήσυχα, ευέλκτα και αποδοτικά να εντάσσονται, ή να αναμένουν ήσυχα να ενταχθούν στους κερδοσκοπικούς μηχανισμούς της.

Η συμβατή με την αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη κοινωνική ανάπτυξη προϋποθέτει σχολεία όλων των βαθμίδων με δομές, λειτουργίες, προγράμματα και περιεχόμενα σπουδών τα οποία θα διασφαλίζουν ότι η διαμόρφωση της μέσης κοινωνικής συνείδησης και της κοινωνικής δυναμικής δεν θα εγκαταλείπεται στις ορέξεις των κυρίαρχων επιλογών των πολυεθνικών εταιρειών, όπως αυτές θα εκλογικεύονται από τα υπηρετικά τους μέσα μαζικής ενημέρωσης και τα ισοπεδωτικά πρότυπα πολιτισμικής και πολιτικής ομογενοποίησης των ανθρωπίνων κοινωνιών που συμφέρουν τις αγορές τους.

6. Η πολιτισμική διάσταση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν οι ανθρώπινες κοινωνίες αποκτήσουν την πεποίθηση και διαμορφώσουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις ατομικής και συλλογικής μόρφωσης, βούλησης και δράσης όλων των πολιτών τους, να αξιοποιήσουν την επιστημονική και διεπιστημονική μεθοδολογία, την τεχνολογική πρόοδο, την εργασία, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους, με βάση τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της πολιτικής οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας και ηθικής, της δημιουργικής

άμιλλας, του μέτρου και του σεβασμού στη φύση και τους πολιτισμούς των ανθρώπων, για μια καλύτερη ζωή σ' έναν καλύτερο κόσμο.

Η πολιτισμική διάσταση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι αντικειμενικά, η θεωρητικά, ηθικά και πρακτικά ισχυρότερη των διαστάσεών της, στο βαθμό που οι πολιτισμοί του ανθρώπου συγκρότησαν και συνέβαλαν στον χρόνο και το χώρο στην εξέλιξη των αξιών, των αρχών, των μορφών, των δομών, των λειτουργιών, και των τύπων κοινωνικής οργάνωσης, στην «ανάπτυξη», αλλά και τη διαρκή αλληλεπίδραση της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας.

Έτσι, με τον ένα ή άλλο τρόπο εμπεριέχει και θα έπρεπε αυτή να επικαθορίζει την οικονομική, την πολιτική, την κοινωνική και την τεχνική/τεχνολογική διάσταση μιας ειρηνικής, διαλεκτικά αρμονικής και φιλικής για τον άνθρωπο και τη φύση, (της οποίας ως διαλεκτικής ενότητας της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας αυτός αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο), ανάπτυξης.

Μιας ανάπτυξης δηλαδή που δεν θα κυριαρχείται από τον ανταγωνισμό των αγορών, του πολυεθνικού χρηματοπιστωτικού και χρηματιστηριακού κεφαλαίου, των κρατών, των λαών, των υπερεθνικών επιθετικών και «αμυντικών» συμφώνων και των οικονομικών και νομισματικών ενώσεων, αλλά και των ανθρώπων ως επιστημόνων, εργαζομένων, δημιουργών, παραγωγών και επιχειρηματιών, δεν θα αναγνωρίζει ως υπέρτατη αξία την αντί πάσης θυσίας μεγιστοποίηση του άμεσου κέρδους, δεν θα ομνύει στο όνομα της παγκοσμιοποίησης και της αναπόδραστης ομογενοποίησης, ισοπέδωσης και εξαφάνισης των πολιτισμών ως αναπόφευκτου μονόδρομου προόδου της «ανθρωπότητας», [περιοριζόμενης εξ ορισμού σ' εκείνο το ποσοστό των προνομιούχων, (20% του παγκόσμιου πληθυσμού) που γίνεται και θα γίνεται διηνεκώς πλουσιότερο, ενώ το 80% θα γίνεται συνεχώς φτωχότερο] και δεν θα υποτάσσεται στις επιταγές της άορατης πλανητικής υπερκυβέρνησης του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Διεθνούς Τράπεζας, όπως αυτή εκφράζεται από την κυρίαρχη οικονομική και στρατιωτική της υπερδύναμη, τις ΗΠΑ.

Στην έννοια της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αντικειμενικά από τη φύση της οικουμενικού χαρακτήρα και πλανητικής κλίμακας και σημασίας, η πολιτισμική της διάσταση, μ' άλλα λόγια η συμβατή μ' αυτήν πολιτισμική ανάπτυξη:

- σέβεται και διαφυλάσσει τους τοπικούς πολιτισμούς, την αυτόχθονη γνώση, το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, τις αντιλήψεις, τις σκέψεις, τις δοξασίες, τα έθιμα, τις παραδόσεις των ανθρώπων, όπου γης, όχι ως απονεκρωμένο μουσειακό υλικό τουριστικής αξιοποίησης αλλά ως ζωντανά και δημοσουργικά στοιχεία ειρηνικής συνύπαρξης και δημιουργικής αλληλεπίδρασης και ανάπτυξης των πολιτισμών της ανθρωπότητας,

- αναγνωρίζει το θεμελιώδες δικαίωμα όλων των μελών κάθε κοινωνικής οργάνωσης να συμμετέχουν ενεργά σε κάθε διαδικασία που τους αφορά, να συνδιαμορφώνουν σχέδια, πολιτικές, ενεργήματα και δράσεις ανάπτυξης, να θέτουν και να ιεραρχούν σύμφωνα με τις επιλογές και τις ανάγκες τους τις βασικές προτεραιότητες της ζωής και της προκοπής τους,

- αξιολογεί συνθετικά, συνεργιστικά, διεπιστημονικά και δημιουργικά τις δυνατότητες και τις προόδους της παιδείας, της παιδαγωγικής, της έρευνας και της τεχνολογίας, με τις παραδοσιακές γνώσεις, τις δεξιότητες και τις πολύτιμες εμπειρίες των ανθρώπων κάθε τόπου για τη λύση των προβλημάτων τους, γνώσεις οι οποίες πέρασαν από γενιά σε γενιά ως απόσταγμα σοφίας και πολιτισμική κληρονομιά στις συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες αλληλεπίδρασής τους με τη φύση και τον «έξωτερικό» κόσμο, όχι όμως όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από συμβατικές τεχνικές καταγραφής τους από «ειδικούς», αλλά όπως αυτές αβίαστα εκφράζονται από τους αυτόχθονες, αφού επιτευχθεί μαζί τους ένας κοινός κώδικας επικοινωνίας και κερδηθεί και τιμηθεί η εμπιστοσύνη τους από τους ερευνητές, τους μελετητές και τους διαπιστευμένους για την «ανάπτυξη» τους φορείς, που όμως δε θ' αποφασίζουν πριν απ' αυτούς και χωρίς αυτούς γι' αυτούς,

- προσέχει και μαθαίνει:

- από την κοινοτική ζωή, από τις συλλογικές δραστηριότητες, τις κοινοτικές εργασιακές πρακτικές και τα δίκτυα κοινοτικής αλληλεγγύης κάθε κοινωνικής οργάνωσης στο χρόνο και το χώρο,

- από τα είδη της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, την βιοποικιλότητα, τις παραδοσιακές και πιο σύγχρονες αγροτικές πρακτικές και την διάκριση της εργασίας στον αγροτικό τομέα (γεωργία, δασοπονία, κτηνοτροφία, αλιεία),

- από τον τρόπο και τα ποσοτικά και ποιοτικά μεγέθη της επίδρασης και των επιπτώσεων μεγάλων υπερτοπικής σημασίας οδικών, συγκοινωνιακών και μεταφορικών γενικότερα, ενεργειακών, υδραυλικών, υδρολογικών κ.λ.π. έργων τα οποία κατασκευάζονται στην ευρύτερη περιοχή αλλά πολυδιάστατα επηρεάζουν τους τοπικούς πολιτισμούς,

- από τις παραδοσιακές χρήσεις γης, τις έγγειες διαρθρώσεις και τα ιδιοκτησιακά καθεστώτα κάθε τόπου,

- από τις στρατηγικές, επιβίωσης, αντιμετώπισης της πείνας, της δίψας και της φτώχειας, προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και αξιοποίησης της γης, των φυσικών και των ανθρωπίνων διαθεσίμων κάθε τόπου,

- από την οικογενειακή ζωή, τις κοινωνικές σχέσεις και τα σχετικά πρότυπα και ρόλους, τις μορφές απασχόλησης, τις τοπικές ευκαιρίες απόκτησης εισοδήματος, τις θρησκευτικές, φυλετικές, τοπικές και εθνικές γιορτές, τη μουσι-

κή, τους χορούς, τους μύθους, την αρχιτεκτονική, την πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία, την εκπαίδευση, την κατάρτιση και την παραδοσιακή εξάσκηση,

- από τις ατομικές και κοινοτικές αντιλήψεις για την ανάπτυξη και τις προτεραιότητές της και τις «αντιδράσεις» σε περιφερειακούς και εθνικούς σχεδιασμούς αλλά και δράσεις ανάπτυξης,

- από τους πολυδιάστατους εξωτερικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς, πολιτικούς, βιομηχανικούς, επικοινωνιακούς και τεχνολογικούς επηρεασμούς και τις άμεσες, βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειές τους στη φύση, την κοινωνία και τον πολιτισμό κάθε τόπου,

- από τις εθνικές, εθνοτικές, φυλετικές, θρησκευτικές, κοινωνικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες και τις πνευματικές πίστεις και πεποιθήσεις των κατοίκων, τις εντάσεις - εσωτερικές και εξωτερικές -, τις διενέξεις, τους πολέμους της ιστορικής πορείας κάθε τόπου και τις πολυσήμαντες συνέπειές τους,

- από τα ποσοτικά και ποιοτικά μεγέθη και τα επίπεδα του πληθυσμού, της υγείας, της βιοτεχνικής, βιομηχανικής, μεταλλευτικής και εξορυκτικής γενικότερα παραγωγής, των υπηρεσιών και τα σχετικά πρότυπα και τις συνθήκες απασχόλησης, συνδικαλισμού και αμοιβής της εργασίας,

- από τις αιτίες, τις μορφές, τα ρεύματα και τα μεγέθη μετανάστευσης και παλιννόστησης,

- από τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές μεταβολές όπως αυτές φθάνουν σε κάθε τόπο,

- από τις συνέπειες φυσικών και τεχνικών καταστροφών, την απώλεια και την υποβάθμιση γαιών, εδαφών, δασών, βοσκών και υδάτων και τη ρύπανση, τη μόλυνση και τις σχετικές ασθένειες και τους τρόπους αντιμετώπισής τους κ.λπ.

μ' άλλα λόγια, από τα στοιχεία, τα ειδοποιά χαρακτηριστικά και τα πρότυπα της πολιτισμικής οικολογίας κάθε τόπου, φυλής και έθνους.

7. Η τεχνική/τεχνολογική διάσταση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης

Τεχνολογία, σύμφωνα με ένα γενικά παραδεκτό ορισμό, είναι η συστηματική εφαρμογή των διαφόρων πεδίων της ανθρώπινης γνώσης στην αντιμετώπιση πρακτικών προβλημάτων.

Ο Α. Urenbu, στη μελέτη του "Πολιτισμός και Τεχνολογία" την οποία δημοσίευσε η Γραμματεία της "Δεκαετίας για την Πολιτιστική Ανάπτυξη" (World Decade for Cultural Development 1988-1997) του ΟΗΕ και της UNESCO το 1997, σημειώνει ότι:

"Σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία υπάρχουν δίκτυα αξιών και τρόπων σκέψης, εθίμων και προτύπων συμπεριφοράς, τα οποία προσδιορίζουν τον τρόπο ζωής και τον κόσμο στον οποίο οι άνδρες και οι γυναίκες δρουν, αποφασίζουν και λύνουν τα προβλήματα, εξασφαλίζουν την τροφή, την ένδυση, τη στέγη και οποιαδήποτε αγαθά και υπηρεσίες χρειάζονται".

Έτσι, ένα πολιτισμικό σύστημα κάποιου είδους, το οποίο επηρεάζεται καθοριστικά από τα εθνικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, τις οικονομικές συνθήκες και τις αντίστοιχες ιδιαιτερότητες και διαφορές κάθε ανθρώπινης κοινότητας, αλλά και από τις γεωμορφολογικές, φυσικές, κλιματικές και γενικότερα περιβαλλοντικές συνθήκες των συγκεκριμένων περιφερειών στις οποίες αυτά αναπτύσσονται, μπορεί να αναγνωρισθεί και να "ορισθεί" ως το συγκεκριμένο πολιτισμικό σύστημα της συγκεκριμένης κοινωνίας.

Συνεπώς, κάθε ανθρώπινη κοινωνία στο χώρο και το χρόνο, διαθέτει το δικό της διακριτό πολιτισμό, έτσι ώστε τα μέλη της "να συμπεριφέρονται διαφορετικά σε ορισμένα σημαντικά πεδία από τα μέλη οποιασδήποτε άλλης κοινωνίας" (Urenbu, 1997).

Έτσι, η τεχνολογία είναι μέρος και ουσιώδες στοιχείο του πολιτισμού μιας κοινωνίας, συμπληρωματικό μέρος της όλης ανθρώπινης δραστηριότητας, αποτελώντας παρακολούθημα των εξελίξεων της επιστήμης και της τεχνικής κάθε κοινωνικής οργάνωσης, σε συγκεκριμένο χώρο, χρόνο αλλά και φάση "ανάπτυξης" της.

Γιατί τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζει κάθε κοινωνική οργάνωση, είναι διαφορετικά στη φύση τους και συναρτώνται αμέσως με τον τύπο, το επίπεδο και την ποιότητα του πολιτισμού της, ο οποίος αναπτύχθηκε ή αναπτύσσεται δια μέσου του χρόνου σε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, με συγκεκριμένα γεωμορφολογικά, τοπογραφικά, κλιματολογικά, γεωπολιτικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά και με συγκεκριμένα φυσικά και ανθρώπινα διαθέσιμα, επηρεαζόμενος καταλυτικά από διαφορετικούς κάθε φορά σταθμητούς ή αστάθμητους παράγοντες, εσωγενείς αλλά και εξωγενείς (Ρόκος, 1980).

Η τεχνολογία συνεπώς ολοκληρώνει συνεργιστικά την παραγωγή από την παιδεία και την έρευνα εφαρμοσμένης γνώσης, με την σωρευμένη πείρα των αισθήσεων και των τεχνικών εμπειριών των μελών μιας κοινωνικής οργάνωσης, στην κατεύθυνση επίλυσης των προβλημάτων τα οποία ανακύπτουν στη ζωή και στις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις τους με το φυσικό και κοινωνικοοικονομικό τους περιβάλλον, για την ικανοποίηση των πραγματικών αλλά και των πλασματικών αναγκών τους (Ρόκος, 1995).

Έτσι, η τεχνολογία αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις πολιτισμικές διαστάσεις και κατακτήσεις της ανθρωπότητας και μπορεί να αναπτύσσεται και να χρησιμοποιείται για καλό και για κακό, ανάλογα με τη φύση, την ποιότητα και

το περιεχόμενο της έννοιας της "Ανάπτυξης", δηλαδή με το κάθε φορά σχετικό επίπεδο μαχητικής συνύπαρξης και ισορροπίας:

- των πολιτικών επιλογών των δυνάμεων που βρίσκονται στην εξουσία,
- της μέσης κοινωνικής συνείδησης και
- της κοινωνικής δυναμικής,

όπως αυτές διαπλέκονται και αλληλεπιδρούν, με τον πολιτισμό κάθε κοινωνικής οργάνωσης, καταλυτικά επηρεαζόμενες από την δύναμη - ιδιαίτερα σήμερα - των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. (Ρόκος, 1998)

Μια τεχνολογία μπορεί να είναι "κατάλληλη" για μια κοινωνική οργάνωση και ακατάλληλη για μια άλλη.

Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, μια τεχνολογία μπορεί να θεωρηθεί ως "κατάλληλη" για μια κοινωνική οργάνωση σε συγκεκριμένες συνθήκες χώρου και χρόνου όταν:

- είναι συμβατή με τις τοπικές, φυσικές, πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, π.χ. με τα φυσικά, ανθρώπινα και πολιτισμικά διαθέσιμα, αλλά και με τις αξίες, τα έθιμα, τις δεξιότητες και τις παραδόσεις της συγκεκριμένης κοινωνικής οργάνωσης από την οποία πρόκειται ν' αξιοποιηθεί και
- χρησιμοποιεί κατάλληλα τα τοπικά διαθέσιμα υλικά και ενεργειακές πηγές, με εργαλεία, διαδικασίες, επεξεργασίες, μεθόδους και τεχνικές οι οποίες αναπτύχθηκαν και υπάρχουν (ή είναι δυνατόν ν' αναπτυχθούν και να υπάρχουν) ως καθημερινή πραγματικότητα, αλλά και μπορούν να συντηρούνται, να βελτιώνονται και να ελέγχονται επιχειρησιακά από τα μέλη της κοινωνικής οργάνωσης αυτής.

Έτσι, με βάση τα παραπάνω, κάθε προσπάθεια για αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη μιας περιοχής/περιφέρειας προϋποθέτει την αξιοποίηση της "κατάλληλης" γι' αυτήν τεχνολογίας, η οποία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό και από την τοπικότητα, την ταυτότητα μ' άλλα λόγια των δυνάμεων και δυνατοτήτων της συγκεκριμένης φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας.

Το 1992 ο A.Nji στην εργασία του για τη διαλεκτική σχέση της Κατάλληλης (Appropriate) Τεχνολογίας, της Δημόσιας Πολιτικής και της Αγροτικής Ανάπτυξης στον Τρίτο Κόσμο, προβληματίζεται πάνω στην πολυεπιστημονική (multidisciplinary) φύση της έννοιας της τεχνολογίας, στο βαθμό που αυτή μπορεί να θεωρηθεί, να προσεγγισθεί και να κατανοηθεί "μερικά", με διαφορετικό τρόπο από τις διάφορες επιστημονικές οπτικές και πειθαρχίες (disciplines).

Σύμφωνα με τον Nji, ο μηχανικός βλέπει και αντιλαμβάνεται την τεχνολογία από την οπτική των μηχανών και των εργαλείων, ο οικονομολόγος ως μηχανισμό ελάττωσης του κόστους και αύξησης του οφέλους, ο ανθρωπολόγος ως πολιτισμική έννοια και ο κοινωνικός επιστήμονας ως ένα σύμβολο κοινωνικής αλλαγής.

Αυτή η μερικήτητα των ειδικών προσεγγίσεων, συνδυασμένη σήμερα με τον κάθε φορά μεγαλύτερο ή μικρότερο ρόλο, τη δύναμη και τις κυρίαρχες επιλογές:

- δημοκρατικών ή αντιδημοκρατικών πολιτικών εξουσιών, εθνικών και υπερεθνικών, στις συνθήκες της νέας τάξης,

- της οικονομίας, όπως αυτή αυτονομούμενη από την κοινωνία και την πολιτική καθορίζεται από τις Κεντρικές Τράπεζες υπερδυνάμεων και συνασπισμών, τους μεγάλους κερδοσκόπους των χρηματιστηρίων και τους ιδιωτικούς ομίλους "βαθμολογητών" της αξιοπιστίας και της πιστοληπτικής ικανότητας των κατά τα άλλα κυρίαρχων κρατών,

- της κοινωνίας των πολιτών, η οποία όλο και περισσότερο ατροφεί όσο συγκεντρώνεται η εξουσία στους άλλους κυρίαρχους πόλους της,

- της μεγάλης πλέον αγοράς της πληροφόρησης και της γνώσης και

- της παγκοσμιοποίησης και του άγριου ανταγωνισμού των αγορών και των χρηματιστηρίων,

προσδιορίζει τον τύπο και καθορίζει την ποιότητα και το "ήθος" της τεχνολογίας, που χρηματοδοτείται προνομιακά, αναπτύσσεται και προωθείται, αλλά και τον τρόπο, τις προτεραιότητες και την ένταση χρήσης της, σε αρμονία ή όχι με τον άνθρωπο και τη φύση, στην συγκεκριμένη κάθε φορά ενότητα των θεμελιακών αξιών του πολιτισμού κάθε κοινωνικής οργάνωσης.

Με βάση αυτή την πολυεπιστημονική οπτική, θα μπορούσε ίσως κάποιος να ισχυρισθεί ότι δεν υπάρχει καλή ή κακή τεχνολογία αλλά καλή ή κακή χρήση της. Μια τέτοια όμως αντίληψη θα παραγνώριζε το γεγονός ότι μια πραγματικά Ολοκληρωμένη (Integrated) και Διεπιστημονική (Interdisciplinary) και όχι μηχανιστικά αθροιστική πολυεπιστημονική θεώρηση του ρόλου και της σημασίας της τεχνολογίας, θα έθετε εκ προοιμίου, από τη φάση των διαδικασιών σχεδιασμού της, σημαντικά θέματα και προβληματισμούς π.χ.:

- στον μηχανικό, που η "ειδική" παιδεία του και η αντικειμενική μερικήτητα της επιστημονικής του "πειθαρχίας" τον κάνει να επιθυμεί και να περιορίζεται στο να παράγει τα "βέλτιστα" γι' αυτόν και/ή για τον εργοδότη του μηχανήματα, προϊόντα και εργαλεία και να αδιαφορεί συνήθως, τόσο για την λόγω ή μέσω αυτών διασπάθιση πολύτιμων για το ανθρώπινο γένος φυσικών διαθεσίμων, (που θα υποκλέπτονται έτσι από τις επόμενες γενιές), όσο και για την αλλοτρίωση και την αποξένωση των εργαζομένων, τη ρύπανση και τη μόλυνση του περιβάλλοντος, την σωματική, ψυχική και πνευματική υγεία των πολιτών και το κυριότερο για την ειρηνική ή πολεμική χρήση τους.

- στον οικονομολόγο, που η "ειδική" παιδεία του και η αντικειμενική μερικήτητα της επιστημονικής του "πειθαρχίας" τον κάνει να επιθυμεί και να περιορίζεται σε επιλογές και δράσεις μεγιστοποίησης του άμεσου κέρδους και να αδιαφορεί συνήθως για το αν το προσωρινό κέρδος από την καλύτερη σχέση κό-

στους οφέλους της παραγωγής, λόγω μιας καινούργιας μηχανής, αντισταθμίζει μακροπρόθεσμα, (ακόμη και μόνο σε οικονομικό επίπεδο), τις ενδεχομένως πολυδιάστατες δυσμενείς συνέπειες και επιπτώσεις από τη χρήση της στο φυσικό, το κοινωνικό και το πολιτισμικό περιβάλλον,

- στον ανθρωπολόγο, που δε θα μπορεί να περιορισθεί στην καθαρά θεωρητική προσέγγιση της συγκεκριμένης "προόδου" της τεχνολογίας και πολλές φορές και στην μετά λόγου γνώσης "εξύμνησή" της, αν λάβει υπ' όψη του τη βέβαιη, ή τουλάχιστον την προοπτική "δυνάμει" δυσαρμονία της με τη φύση και τον άνθρωπο, εφόσον αυτή βίαια επιβληθεί σε κοινωνίες με άλλες πολιτισμικές αξίες και παραδόσεις,

- στον κοινωνιολόγο, που δε θα μπορεί να είναι επιστημονικά αξιόπιστος, αν απομονώσει το συγκεκριμένο "τεχνολογικό επίτευγμα" από το συγκεκριμένο φυσικό, κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύχθηκε, για να το δει αποσπασματικά ως γενικής ισχύος σύμβολο και απόδειξη κοινωνικής αλλαγής για κάθε κοινωνική οργάνωση και για όλα τα μέλη της, για κάθε εποχή αλλά και για κάθε γεωγραφική περιφέρεια.

Τα παραπάνω θέματα και οι σχετικοί προβληματισμοί οι οποίοι πιστεύω ότι τεκμηριώνουν με επάρκεια και αξιοπιστία την ανάγκη διαλεκτικής, ολιστικής και διεπιστημονικής προσέγγισης, θεώρησης, ανάλυσης και κατανόησης της φύσης, του τύπου, του ρόλου και της διαφορικής σημασίας της τεχνολογίας στο χώρο, το χρόνο και τον πολιτισμό κάθε κοινωνικής οργάνωσης, θα μπορούσαν να διαχυθούν στο κοινωνικό σώμα και στα πεδία πολιτικού ανταγωνισμού, γοιμοποιώντας τις διαδικασίες παιδείας, έρευνας και των γενικότερων επιλογών σχεδιασμού και ανάπτυξης της τεχνολογίας και των εφαρμογών της σε αρμονία με τον άνθρωπο, και την ειρηνική και δημιουργική σχέση και αλληλεπίδρασή του με το συγκεκριμένο φυσικό, κοινωνικό και πολιτισμικό του περιβάλλον (Ρόκος, 1998).

Η παραπάνω αντίληψη είναι αυτονόητο ότι μπορεί να θεωρηθεί από τους άκριτους αλλά και τους όψιμους απολογητές της οποιασδήποτε "ειδικής", "επιστημονικής" και "τεχνολογικής" προόδου, ως ένα ουτοπικό ευχολόγιο το οποίο αγνοεί τα δεδομένα και τις συνθήκες της σημερινής πραγματικότητας στον κόσμο μας, όπως αυτά καθορίζονται πλέον αποκλειστικά από τις κυρίαρχες επιλογές της απόλυτης εξουσίας του τραπεζικού και χρηματιστηριακού κεφαλαίου και των πολιτικών, πολιτισμικών και κοινωνικών εταίρων, υπαλλήλων, και εκούσιων ή ακούσιων επιρροών του.

Αντίστοιχης ποιότητας συνέπειες είχε για πολλά χρόνια (και έχει ακόμη) για τους επιστήμονες που δεν θεωρούσαν (και δεν θεωρούν) επαρκή τα απολύτως τεχνοκρατικά και μονοδιάστατα μεθοδολογικά εργαλεία της ειδικότητάς τους, για την προσέγγιση, ανάλυση, μελέτη και αντιμετώπιση των εξαιρετικά πολύπλοκων (και ιδιαίτερα σήμερα) κοινωνικών, αναπτυξιακών και περιβαλ-

λοντικών προβλημάτων, η στάση των αντίστοιχων επίσημων επιστημονικών κοινοτήτων και "συντεχνιών" (πανεπιστημιακών και μη).

Οι Daly και Cobb (1994) ειδικολογούν τις συνέπειες αυτές στο πεδίο της οικονομικής επιστήμης για όσους αποκλίνουν από την κυρίαρχη αντίληψη της "πειθαρχίας" της (mainstream), σε ακαδημαϊκό και επαγγελματικό επίπεδο, αποδίδοντάς τες κυρίως στον κατακερματισμό της γνώσης και την αντίστοιχη οργάνωση των Πανεπιστημίων που με τη σειρά τους διαμορφώνουν και την κρατούσα αντίληψη στο σύγχρονο κόσμο.

Σε χώρες ή σε περιόδους με λιγότερη ή χειρότερη ποιότητας δημοκρατία, οι συνέπειες αυτές φθάνουν μέχρι τον πλήρη εξοστρακισμό από το Πανεπιστήμιο και την Παιδεία γενικότερα των ριζοσπαστικών επιστημονικών ιδεών και των φορέων τους αλλά και της όχι καθαρά και μόνο "ειδικής" και "τεχνολογικής", διεπιστημονικής, διαλεκτικής και ολιστικής προσέγγισης και μεθοδολογίας διερεύνησης των μεγάλων πλανητικής κλίμακας και σημασίας προβλημάτων, επειδή θεωρούνται ότι διαταράσσουν την "ευρυθμία" του συστήματος. (Ρόκος, 1988 και 1995)

Η χωρίς όρια και σεβασμό της φύσης, του ανθρώπου, της οποιασδήποτε δεοντολογίας και της ηθικής "ανάπτυξη" της τεχνολογίας, γι' αυτούς περίπου θεοποιείται, και από μέρος και ουσιώδες στοιχείο της συνολικής κοινωνικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, με άλλα λόγια του πολιτισμού του ανθρώπινου γένους, αυτονομείται και γιγαντώνεται ως το προνομιακό πεδίο ανθρώπινης δραστηριότητας που το υπηρετούν πλέον δουλικά η πολιτική, η οικονομία, η κοινωνία, η παιδεία και η έρευνα, μεταλασσόμενες από διακριτά μέρη και ουσιώδη στοιχεία του πολιτισμού και της κοινωνικής προόδου σε άκριτα παρακολουθήματα και ενεργήματά της.

Η θεοποίηση σήμερα της τεχνολογίας και της φθηνότερης δυνατής παραγωγής, διαρκώς "βελτιούμενων" και χρήσιμων ή και άχρηστων νέων προϊόντων και υπηρεσιών ευρύτατης δυνατής κατανάλωσης, που να μπορούν να προσκομίσουν τα αμεσότερα δυνατά και μέγιστα κέρδη, ανεξάρτητα από οποιοσδήποτε δυσμενείς συνέπειες και επιπτώσεις στον άνθρωπο και τη φύση, παρουσιάζει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- αφορά κυρίως και μόνο στις οικονομικά εύρωστες κοινωνικές ομάδες και/ή περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών, και μικρή ή ελάχιστη σχέση έχει με την ικανοποίηση των πραγματικών αναγκών της ανθρωπότητας,
- συμβάλλει προοδευτικά στην ισοπέδωση των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων των λαών και στην ομογενοποίηση των πολιτισμών του πλανήτη μας στο βωμό της διηνεκούς διαπάλης των μεγάλων ανταγωνιστικών δυνάμεων της παγκοσμιοποιημένης αγοράς, δηλαδή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ιαπωνίας,
- επεκτείνει το πεδίο του ανταγωνισμού των μεγάλων βιομηχανικών χω-

ρών και πέραν των υπερεθνικών σχηματισμών τους, στις αναδυόμενες αγορές της νοτιοανατολικής Ασίας, στις φτωχές χώρες της Αφρικής και του τρίτου κόσμου γενικότερα αλλά και τις κατεστραμμένες οικονομίες των χωρών του τέως υπαρκτού σοσιαλισμού, απελευθερώνοντας ή δεσμεύοντας κατά το δοκούν, κατά περίπτωση, τα πολεμικού ή ειρηνικού χαρακτήρα "αγαθά" της, με στόχο την πολιτική, οικονομική και πολιτισμική επιρροή και/ή ομηρία τους, την εκμετάλλευση των φυσικών και ανθρωπίνων διαθεσίμων τους, αλλά και την για το συμφέρον τους αξιοποίηση των παραδοσιακών εθνικών, εμφυλίων και/ή φυλετικών τοπικών διαμαχών και συρράξεων.

- συντελεί στο σχεδιασμό και την υλοποίηση εθνικών και υπερεθνικών πολιτικών προγραμμάτων και δράσεων που χρησιμοποιούν δημόσιους πόρους, (έρευνα, τεχνολογία και καινοτομία που παράγεται στα δημόσια πανεπιστήμια), για την ιδιωτική κερδοφορία των επιχειρήσεων ανάπτυξης νέων προϊόντων και υπηρεσιών, μετατρέποντας το συνολικό δημόσιο αγαθό της παιδείας σε μερικό, (κυρίως στις πολυτεχνικές και οικονομικές σχολές), υπηρετή της βιομηχανίας και κατ' επέκταση της πολιτικής που υπηρετεί τη βιομηχανία,

- αγνοεί τις πραγματικές ανάγκες της συντριπτικής πλειοψηφίας των πληθυσμών της γης για προϊόντα φθηνής, ενδιάμεσης ή κατάλληλης τεχνολογίας τα οποία θα βοηθούσαν αποφασιστικά στην Ολοκληρωμένη Ανάπτυξή τους με αριμονία και σεβασμό προς το συγκεκριμένο περιβάλλον τους,

- παραχαράσσει και ερμηνεύει σύμφωνα με τα συμφέροντα των πλούσιων χωρών τα επιτρεπόμενα όρια ρυπάνσεων και μολύνσεων του περιβάλλοντος από τα παραπροϊόντα και τα απόβλητα των διεργασιών της, εξαγοράζοντας συνηθέστατα αντί πινακίου φακής ακόμη και τα αντίστοιχα δικαιώματα των φτωχών χωρών και/ή περιοχών του κόσμου,

- εμπνέει, ως υπερούσιο όραμα, τις αυτοαποκαλούμενες "εκσυγχρονιστικές" όπου γης πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες ενταφιάζουν στο μονόδρομο της κυριαρχίας της αγοράς τα όνειρα της ανθρωπότητας για ένα κόσμο ουσιαστικής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας χωρίς φτώχεια, ανισότητες εγκληματικότητα και πολέμους.

Η αυτονομημένη και θεοποιημένη, απ' όσους έχουν συμφέροντα απ' αυτό, τεχνολογία μ' άλλα λόγια, αναγορεύεται σήμερα απ' τους πολιτικούς υπηρετές της, μαζί με τα μέσα επικοινωνίας, διακίνησης των πληροφοριών και επηρεασμού της κοινής γνώμης και την διαφορικά αναπτυσσόμενη και παρεχόμενη "ειδική" και μόνο γνώση, ως κύριος κριτής αλλά και ως το πιο "αξιόπιστο" κριτήριο για το τι είναι σήμερα πολιτισμός, ποιος λαός ή ποια κοινωνία μπορεί να θεωρείται πολιτισμένη, προς τα πού οδεύει η "πρόοδος" της ανθρωπότητας, και για το τι είναι τελικά "ανάπτυξη".

Ο Ρ. Dunn το 1978, με βάση τα δεδομένα της συγκεκριμένης περιόδου, εκτί-

μψε, από γεωγραφική και οικονομική κυρίως οπτική, ότι το ένα μόνο τέταρτο του πληθυσμού του πλανήτη μας θα μπορούσε γενικά να θεωρηθεί ότι συγκροτεί τον "αναπτυγμένο" κόσμο, ενώ τα υπόλοιπα τρία τέταρτα αναφέρονταν στην τότε βιβλιογραφία με ποικίλους ορισμούς ότι ανήκουν σε "αναπτυσσόμενες", "υποανάπτυκτες", "αναδυόμενες", "χαμηλού εισοδήματος" ή "χώρες του τρίτου κόσμου".

Σήμερα είκοσι χρόνια μετά και παρά τα δραματικής σημασίας επιτεύγματα της τεχνολογίας, η πραγματικότητα όπως διαμορφώνεται και εξελίσσεται θα μπορούσε να περιγραφεί πιστότερα με την συμπλήρωση, ότι μέσα στον αναπτυγμένο κόσμο συμπεριλαμβάνονται και συνυπάρχουν όλο και περισσότερες περιφέρειες, (αλλά και γκέτο μεγαλουπόλεων), στις όποιες μεγάλες ομάδες πληθυσμών διαβιούν σε συνθήκες μερικώς ή απολύτως "υποανάπτυκτες", και ότι μέσα στις υποανάπτυκτες χώρες και περιφέρειες συμπεριλαμβάνονται και συνυπάρχουν μικρές κατά κανόνα ελίτ πληθυσμών οι οποίες διαβιούν, με οικονομικούς όρους, σε συνθήκες "υπεραναπτυγμένων" χωρών.

Οι ελίτ αυτές εξακολουθούν ν' αποτελούν τα προγεφυρώματα των επιρροών των αναπτυγμένων χωρών στις τώως αποικίες τους και πέρα από τη λεηλασία των πατρίδων τους μέσω της "οικονομικής βοήθειας" (Ζαλέ, 1975, Αμίν, 1975), η οποία συνεχίζεται και στην οποία συνήργησαν και συνεργούν, έχουν ήδη αναλάβει και την υποχρέωση προώθησης των πωλήσεων των ρυπαντικών αλλά και των σύγχρονων καταστροφικών πολεμικών τεχνολογιών των μεγάλων και πλούσιων χωρών στα πεδία των τοπικών και περιφερειακών συρράξεων του τρίτου κόσμου και όχι μόνο.

Με βάση τα παραπάνω η τεχνολογία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πολιτισμικά ουδέτερη.

Και αυτό γιατί ενσωματώνει και εκφράζει τις αξίες του πολιτισμού, το επισημονικό επίπεδο, την αυτονομία και την δημιουργικότητα της κοινωνίας στην οποία αναπτύσσεται, για να καλύψει τις πραγματικές αλλά και τις πλασματικές ανάγκες της, όπως οι πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονται στην εξουσία τις αντιλαμβάνονται και τις ιεραρχούν ως προτεραιότητες, επηρεαζόμενες από ποικίλες εσωτερικές και εξωτερικές επιδράσεις στα πεδία της οικονομίας, των αγορών και των διεθνών σχέσεων.

Η τεχνολογία η οποία αναπτύσσεται σ' ένα συγκεκριμένο πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί ότι υπό κανονικές συνθήκες, γενικά, θα ήταν ενδεχομένως εύκολο να "εξαχθεί" και ν' αξιοποιηθεί με επιτυχία σ' ένα παρόμοιο περιβάλλον, μερικά ή ολικά.

Αντίθετα, δεν θα μπορούσε, δεν θα ήταν σκόπιμο και θα ήταν εξαιρετικά

δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να ενσωματωθεί αρμονικά και να χρησιμοποιηθεί παραγωγικά σ' ένα διαφορετικό πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον και ιδιαίτερα, όταν συγκρούεται με τις ριζικά, πολλές φορές, διαφορετικές αντίστοιχα αξίες, δομές, παραδόσεις και λειτουργίες του.

8. Συμπέρασμα

Έτσι, θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί, ότι η αρμονική σχέση της τεχνολογίας με την κοινωνία, την οικονομία, την πολιτική και τον πολιτισμό, μπορεί να διασφαλισθεί μόνο σε συνθήκες σχεδιασμού και εφαρμογής αξιόπιστων προγραμμάτων αξιοβίωτης ολοκληρωμένης και αποκεντρωμένης ανάπτυξης η οποία εξ ορισμού αλλά και από τη φύση, τη φιλοσοφία και τις αρχές της εμπεριέχει την διαλεκτική αρμονία της με τον άνθρωπο και το φυσικό και πολιτισμικό του περιβάλλον.

Τα προγράμματα αυτά θα πρέπει να θεμελιώνονται στη μετρητικά και ποιοτικά ακριβή και συστηματική διεπιστημονική, διαλεκτική και ολιστική διερεύνηση, απογραφή, χαρτογράφηση και παρακολούθηση των δυνάμεων και δυνατοτήτων της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, (όπως αυτές πολυδιάστατα αλληλεπιδρούν στο χώρο και το χρόνο) και στην δημιουργική ενεργοποίηση και δημοκρατική συμμετοχή όλων των μορφωμένων, (ένθα "μόρφωση είναι αυτό που μένει αν ξεχάσουμε όλα όσα διδαχθήκαμε"), συνειδητών και υπεύθυνων πολιτών και εργαζομένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Amin, S., (1977) *Imperialism and Unequal Development*, Harvester Press, Hassocs.
- Baran, P.A., (1968) *The Political Economy of Growth*, Modern Reader, N.York.
- Daly, H., Cobb, J.Jr., (1994) *For the common good*, Beacon Press, Boston.
- Dunn, P., (1978) *Appropriate Technology: Technology with a Human Face*, MacMillan, London.
- Marx, K., (1971) *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Lawrence and Wishart, London.

- Nji, A., (1992) The Dialectics between Appropriate Technology, Public Policy and Rural Development: Implications for Discovery and Innovation in the Third World, *Discovery and Innovation*, Vol. 4, No.1, March 1992, pp. 43-44.
- Ricardo, D., (1951) *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Sraffa P., Dobb, M.H. (editors), Cambridge University Press, Cambridge.
- Rist, G., (1997) *The History of Development*, Zed books, London and N.York.
- Rokos, D., (1995) "The Contribution of Remote Sensing to the Observation, Monitoring and Protection of the Environment", in N.M.Avouris and B.Page (eds), *Environmental Informatics.Methodology and Applications of Environmental Information Processing*, pp. 183-204, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Rokos, D., Mega, V., (1992) An Integrated Land Information System for Urban Policy Developments in Greece, in *Land Use Management and Environmental Improvement in Cities, Proceedings of a European Workshop*, Lisbon, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, May 6-8.
- Rokos, D., (1976) *Integrated Photogrammetric Contribution to Development. Educational and Administrative Aspects.*" *Proposals for Greece*, Archives, XIIIth Congress of the International Society for Photogrammetry, ISP, Commission VI. Helsinki.
- Rokos, D., (1972) *The Contribution of "Integrated Information" in Confronting World and Societal Problems*, XIIth International Congress, The International Society of Photogrammetry. Abstracts of Invited and Presented Papers. Ottawa, Canada.
- Rokos, D., (1988) *Cybernetics and remote sensing methodology. A dialectic interdisciplinary and integrated approach*, Archives XVI International Congress of the International Society for Photogrammetry and Remote Sensing. Vol. 27, Part B7, Commission VII, pp.460-469, I.S.P.R.S., Kyoto.
- Rostow, W.W., (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Schuurman, F.J. (ed.), (1996) *Beyond the Impasse*, Zed books, London and N.Jersey.
- Schumpeter, J.S., (1936) *The Theory of Economic Development*, (Μετάφραση R.Opie) Harvard University Press.
- Smith Adam, *The Wealth of Nations*, (1776), Methuen, London, 1961.
- Smith Adam, (1976) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Campels R.H., and Scinner A.S., (Editors) Clarendon Press, Oxford.

- United Nations, Conference of Environment and Development, (1992) *Declaration on Environment and Development and Agenda 21*, U.N.
- United Nations, (1997) *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*, U.N.
- United Nations Development Programme, (1999) *Human Development Report 1999*, Oxford University Press, Oxford.
- University of the United Nations, <http://www.unu.edu/>
- World Commission on Environment and Development, (1987) *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αμίν, Σ., (1975) *Συσσώρευση σε παγκόσμια κλίμακα*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- Bottomore, T.B., (1990) *Κοινωνιολογία*, (Εισαγωγή, Μετάφραση, Επιμέλεια, Δ.Γ.Τσαούση), Gutenberg, Αθήνα.
- Μαρχ, Κ., (1984-85) *Θεωρίες για την Υπεραξία*, Τόμος 3, (Μετάφραση Π.Μαυροματάη), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα,.
- Μαρχ, Κ., (1978) *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3, (Μετάφραση Π.Μαυροματάη), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Ρέππας, Π., (1991) *Οικονομική Ανάπτυξη. Θεωρίες και Στρατηγικές*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (2001) *Θεμελιώδεις προϋποθέσεις για ένα σχέδιο αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης. Η περίπτωση μιας ελληνικής περιφέρειας. Από τη θεωρία στην πράξη*, Συνέδριο "Εξουσία και Κοινωνίες στη Μεταδιπολική Εποχή", Χανιά 25-27 Αυγούστου 2000, Τομέας Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πρακτικά, σελ. 173-196, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Ρόκος, Δ., (1999) "Οι Ολοκληρωμένες Αποδόσεις της Φυσικής και της Κοινωνικοοικονομικής Πραγματικότητας και ως Θεμέλιο Ιδεολογικής Ανάδρασης." στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, "Και τώρα τι; Το μέλλον της σοσιαλιστικής ιδέας στον 21ο αιώνα", Πρακτικά Δ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου "Προβλήματα Σοσιαλισμού", Αθήνα, Ε.Μ.Π. 16-18.9.1994, Εναλλακτικές Εκδόσεις, σελ. 129-138, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (2000) *Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση. Μια απόπειρα ολοκληρωμένης θεώρησης, προσέγγισης και ανάλυσης των πολυδιάστα-*

των σχέσεων, αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεών τους στα επίπεδα της πολιτικής και της κοινωνίας, 2ο Διεπιστημονικό Συνέδριο "Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο για το Μέτσοβο. Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση", Ε.Μ.Πολυτεχνείο - Δήμος Μετσόβου, 3-6.6.1998, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, Μέτσοβο, (πρακτικά υπό δημοσίευση), 1998 και *Ουτοπία*, τ.41, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2000, Αθήνα, σελ. 121-135.

- Ρόκος, Δ., (1999) *Η Φύση, η Αποστολή και ο Δημόσιος Χαρακτήρας του Πανεπιστημίου Σήμερα*, 5ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο "Προβλήματα Σοσιαλισμού", με θέμα "Το Πανεπιστήμιο στην κοινωνία που αναδύεται", Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας και Δήμος Χανίων, Χανιά 29-31.8.1997, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σελ. 17-42, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1998) *Η Διεπιστημονικότητα στην Ολοκληρωμένη Προσέγγιση και Ανάλυση της Ενότητας της Φυσικής και της Κοινωνικοοικονομικής Πραγματικότητας*, στο: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας "Φιλοσοφία, Επιστήμες και Πολιτική", Συγκομιδή προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Ευτ. Μπιτσάκη (επιμ. Π. Νούτσος), Εκδ. Τυπωθήτω - Γ.Δαρδάνος, σελ. 403-437, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1998α) *Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο για το Μέτσοβο. Επιστρέφοντας ένα μέρος του χρέους*, (Επιμέλεια), Πρακτικά, 1ο Διεπιστημονικό Συνέδριο "Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο για το Μέτσοβο. Επιστρέφοντας ένα μέρος του χρέους", Ε. Μ. Πολυτεχνείο - Δήμος Μετσόβου, 5-6.5.1995, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, Μέτσοβο, σελ. 742, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1995) *Νέες τεχνικές στην Υδρολογική Έρευνα. Φωτοερμηνεία, Τηλεπισκόπηση. Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών*, στο Γ. Τσακίρης (υπεύθυνος έκδοσης) *Υδατικοί Πόροι: Ι. Τεχνική Υδρολογία*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1995β) *Συστήματα Παρατήρησης και Παρακολούθησης της Γης*, (Επιμέλεια), Πρακτικά, 1η Συνάντηση Εργασίας της Επιτροπής Διαστημικής Έρευνας και Τεχνολογίας. σελ. 546, ΓΓΕΤ και Ε.Ε. ΓΔ XII, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1995γ) *Επιστήμες και Περιβάλλον στα τέλη του αιώνα. Προβλήματα και Προοπτικές*, (Επιμέλεια), Εναλλακτικές Εκδόσεις, σελ. 393, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1995δ) *Εθνική, Ευρωπαϊκή ή Πλανητική Στρατηγική για την Παρατήρηση της Γης*; Προσκεκλημένη Εισήγηση, 1η Συνάντηση Εργασίας, Ελληνική Διαστημική Επιτροπή, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 26 και 27 Ιανουαρίου 1995, Πρακτικά, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα.

- Ρόκος, Δ., (1995ε) *Η συμβολή των Αναλογικών και Ψηφιακών Τηλεπισκοπικών Μεθόδων στη Διερεύνηση, Απογραφή, Χαρτογράφηση και Παρακολούθηση των Φυσικών Διαθεσίμων και του Περιβάλλοντος*, Πρακτικά Δημέρου "Ψηφιακή Χαρτογραφία, Φωτογραμμετρία, Τηλεπισκόπηση -Τεχνολογίες Αιχμής", ΤΕΕ, 2η Έκτακτη Έκδοση, σελ. 144-154, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1994) *Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές επιλογές και πρακτικές και η συμβολή τους στα μεγέθη των δασικών πυρκαγιών σε περιφερειακό επίπεδο. Μια ολοκληρωμένη τηλεπισκοπική προσέγγιση στην Αττική*, Εργαστήριο Τηλεπισκόπησης, Ε.Μ.Π., Αθήνα. (υπό δημοσίευση).
- Ρόκος, Δ., (1994α) *Η Πολιτική Γης της Περιόδου 1945-1967. Κοινωνικοπολιτικά Αίτια και "Αναπτυξιακές" και Περιβαλλοντικές Προεκβολές*, Πρακτικά, 4ο Επιστημονικό Συνέδριο: "Η Ελληνική Κοινωνία κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο 1945-1967", Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, 24-27.11.1994, Αθήνα, σελ. 533-560.
- Ρόκος, Δ., (1994β) *Η Συμβολή της Τηλεπισκόπησης και των Ολοκληρωμένων Συστημάτων Πληροφοριών Γης και Περιβάλλοντος στη μελέτη και παρακολούθηση των πλανητικών μεταβολών (Global Change)*, Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου: "Ηλιακή και Διαστημική Έρευνα στην Ελλάδα", Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 26-29.4.1993, επιμ. Γ.Αναγνωστόπουλος, Τόμος Ι, Ξάνθη, σελ. 298-331.
- Ρόκος, Δ., (1993α) *Η Συμβολή της Τηλεπισκόπησης στην Παρατήρηση, Παρακολούθηση και Προστασία του Περιβάλλοντος*, στο Κ.Λάσκαρις (επιστ.ευθύνη και επιμέλεια) *Περιβαλλοντική Κρίση. Θέματα θεωρίας, μεθοδολογίας και ειδικών προσεγγίσεων*, Petra Programme, Ελληνικό Κέντρο Αναπτυξιακών Μελετών (ΕΛΚΑΜ), Αθήνα 1993, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1993γ) *Η συμβολή της Τηλεπισκόπησης και των Ολοκληρωμένων Συστημάτων Πληροφοριών Γης στην Παρακολούθηση και Προστασία του Περιβάλλοντος*, Πρακτικά, Τόμος ΙΙ, Συνέδριο: για την Τεχνολογία του Περιβάλλοντος HELECO '93, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1993γ) *Οψεις της πολιτικής γης στην Ελλάδα της δεκαετίας του '80. Κριτική ανάλυση. Προοπτικές*. Πρακτικά, 3ο Επιστημονικό Συνέδριο: "Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα", Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, 27-29.11.1991, Αθήνα.

- Ρόκος, Δ., (1992) *Ευρωπαϊκή ενοποίηση. Μια ολιστική προσέγγιση. Εννοιολογικές διασαφηνίσεις και προϋποθέσεις συνεργασίας και ολοκλήρωσης*. Επιστημονικό Συνέδριο: "Ευρώπη. Ιδέες, συλλογικές νοοτροπίες και πραγματικότητες", Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σεπτέμβριος 1992 και *Ουτοπία*, τ.4, Δεκέμβριος (1992α), σελ. 17-39.
- Ρόκος, Δ., (1992α) *Κοινωνία, Τεχνολογία και Παραγωγή. Σχέσεις, Αλληλεπιδράσεις και Αλληλοκαθορισμοί. Πολιτικές και Περιβαλλοντικές Διαστάσεις*. Πρακτικά, Συνέδριο: Τεχνολογία και Αναδιάρθρωση της Παραγωγής, Πολυτεχνείο Κρήτης, 1-4.10.1992β.
- Ρόκος, Δ., (1992β) *Οι Σύγχρονες εξελίξεις της Τηλεπικοινωνίας και η συμβολή τους στη διεπιστημονική προσέγγιση των προβλημάτων της ανάπτυξης*, στο Κ.Κουτσόπουλος (επιμέλεια έκδοσης), *Ανάπτυξη και Σχεδιασμός: Διεπιστημονική Προσέγγιση*, Ε.Μ.Π., Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1991α) *Ο Ρόλος του Σύγχρονου Διεπιστημονικού Τεχνικού Πανεπιστημίου*, *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ.6, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1991β) *Η ορθολογικότητα ως θεμέλιο και αφετηρία εκσυγχρονισμού και δημοκρατίας στις συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες στην Ελλάδα σήμερα*, *Θεωρία και Κοινωνία*, τ.5.
- Ρόκος, Δ., (1991γ) *Πόλεμος και Ειρήνη σήμερα. Συμβολή στην διεπιστημονική ανάλυση των αιτιών και των αποτελεσμάτων τους*, Τρίτο Συνέδριο, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και Δήμος Χανίων, Χανιά, (Πρακτικά υπό δημοσίευση).
- Ρόκος, Δ., (1991δ) *Όψεις των κρατικών πολιτικών για την πανεπιστημιακή παιδεία και έρευνα στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης. Κριτική Προσέγγιση, τάσεις και προοπτικές*, Πρακτικά, 2ο Επιστημονικό Συνέδριο, "Το Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα σήμερα. Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές διαστάσεις", Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, 28.11 - 1.12.1990, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1990) *Η αντικειμενικοποίηση σημαντικών λειτουργιών του κράτους. Αρχές, Μέθοδοι, Μέσα και Πρακτικές*, Πρακτικά, 1ο Επιστημονικό Συνέδριο, "Οι Λειτουργίες του Κράτους σε περίοδο κρίσης. Θεωρία και Ελληνική Εμπειρία", Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, 4-6.10.1989, Αθήνα..
- Ρόκος, Δ., (1990α) *Ο διαλεκτικός χαρακτήρας της ανάπτυξης. Ένα διεπιστημονικό μεθοδολογικό εργαλείο για την προσέγγισή της*, Συνέδριο "Η διεπιστημονική προσέγγιση της Ανάπτυξης." Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1988, *Επιστημονική Σκέψη*, τ.44/1989 και Πρακτικά, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

- Ρόκος, Δ., (1988) Η Εμπειρία απ' την αλλαγή στα Πανεπιστήμια. Προβλήματα και Προοπτικές, στο *Μνήμη Σάκη Καράγιωργα*, Τιμητικός Τόμος Ινστιτούτου Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου, σελ. 593-620, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1988α) *Φωτοερμηνεία – Τηλεπισκόπηση*, Ε.Μ.Π., Εργαστήριο Τηλεπισκόπησης, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1988β) *Οι Ολοκληρωμένες Αποδόσεις της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας ως απάντηση και στο πρόβλημα των πρώτων υλών στον κόσμο*, Πρακτικά Συμποσίου "Η Επιστήμη στην Κοινωνία", Ε.Ι.Ε., 9-12 Απριλίου 1986, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1986) *Ολοκληρωμένες Πληροφορίες Γης. Θεμέλιο για Ανάπτυξη*, (Επιμέλεια), τόμοι 1 και 2, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Ρόκος, Δ., (1980) *Φυσικά Διαθέσιμα και Ολοκληρωμένες Αποδόσεις*, Εκδ. Παρατηρητής, σελ. 304, Θεσσαλονίκη, (και ανατύπωση, Ε.Μ.Π., Αθήνα 1988 και 1992).
- Ρόκος, Δ., (1980α) *Κτηματολόγιο και Πολιτική Γης*, Εκδόσεις Μαυρομάτης, σελ. 276, Αθήνα (και ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1986).
- Ρόκος, Δ., (1977) *Ολοκληρωμένες Αποδόσεις, Τεχνικά Χρονικά*, Τριμηνιαία Επιστημονική Έκδοση, τεύχος 1, Τ.Ε.Ε., Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1970) Η συμβολή της Ολοκληρωμένης "πληροφορίας" στην πολεοδομία, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1967) "Θεμελιώδεις προϋποθέσεις ορθολογικής ανάπτυξης. Ανέφικτος ο προγραμματισμός χωρίς γνώση των διαθεσίμων πηγών." *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, Απρίλιος, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1967α) *Ελληνικό Κτηματολόγιο με αναλυτική φωτογραμμετρία*, *Τεχνικά Χρονικά*, τεύχος 5-6, Τ.Ε.Ε., Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., (1964) "Εθνικό Κτηματολόγιο και Ανάπτυξη", *Εφημερίδα Ελευθερία*.
- Ρόκος, Δ., (1963) *Σκέψεις για την Ανάπτυξη. Ο Ρόλος του Αγρ. Τοπ. Μηχανικού*, Σπουδαστικές Σημειώσεις, Ε.Μ.Π., Αθήνα.
- Ζαλέ, Π., (1975) *Η λεηλασία του τρίτου κόσμου*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.